

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav informačních studií a knihovnictví

Studijní program: informační studia a knihovnictví
Studijní obor: informační studia a knihovnictví

Bakalářská práce

Marie Hálová

Knihovny ve starověkém Římě a římské říši
Libraries in Ancient Rome and Roman Empire

Praha 2010

Vedoucí práce: PhDr. Petra Večeřová

Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Petra Večeřová

Oponent bakalářské práce:

Datum obhajoby:

Hodnocení:

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci zpracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů

V Praze, 27. července 2010

.....
Marie Hálová

Identifikační záznam:

HÁLOVÁ, Marie. *Knihovny ve starověkém Římě a římské říši = Libraries in Ancient Rome and Roman Empire*. Praha, 2010-07-27. 45 s., xiii. s. příl. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví. Vedoucí bakalářské práce Petra Večeřová.

Abstrakt:

Tématem bakalářské práce jsou knihovny ve starověkém Římě a římské říši. Práce se snaží podat komplexní pohled na knižní a knihovnickou kulturu římské říše do rozpadu státu koncem 5. stol. n. l. První kapitola představuje historicko-společenské souvislosti tématu práce. Druhá kapitola se zabývá knižní kulturou na zkoumaném území: kromě vydavatelských procesů rozebírá také vydávanou literaturu, psací materiály a náčiní. Následující dvě kapitoly přinášejí charakteristiku osobních a veřejných knihoven římské říše a uvádějí jejich příklady. Pátá kapitola analyzuje vztah mezi postupným zánikem západní části římské říše a nastupujícím křesťanstvím, rovněž i vliv těchto dějů na vývoj knihovnictví tohoto období. Poslední, šestá, kapitola se zabývá uchováváním antické tradice v období středověku a raného novověku a nastiňuje možný vliv římského veřejného knihovnictví na moderní knihovnictví. [Autorský abstrakt].

Abstrakt (anglicky):

The paper describes and analyses library culture and book culture of the ancient Roman Empire until the end of the 5th century AD. The first chapter provides a brief historical as well as social introduction to the climate of the time. The second part of the paper focuses on various aspects of book culture of the ancient Rome. The next two chapters analyze the characteristics of private and public libraries and give examples of each type. The fifth chapter examines connections between the downfall of the Roman Empire and rise of Christianity and also analyzes available information about early Christian libraries on the ancient West-Roman territory. The last part of this paper tries to illustrate the role various Christian and non-Christian libraries played in preserving the ancient culture during middle ages, enabling its eventual return in the form of Humanism and Renaissance. The sixth chapter also briefly ponders on the influence ancient Roman librarianship might still have on modern librarianship. [Author's abstract].

Klíčová slova:

knižní kultura, starověk, starověké knihovny, veřejné knihovny, osobní knihovny

Klíčová slova (anglicky):

book culture, antiquity, ancient libraries, public libraries, private libraries

Obsah

PŘEDMLUVA	8
1 HISTORICKO-SPOLEČENSKÝ ÚVOD.....	9
2 KNIŽNÍ KULTURA V ŘÍMSKÉ ŘÍŠI.....	13
2.1 KNIŽNÍ KULTURA	13
2.2 VZHLED KNIHY A PSACÍ LÁTKY	13
2.2.1 Používané psací látky a náčiní	13
2.2.2 Papyrus a pergamen, svitek a kodex	14
2.2.3 Písmo	16
2.2.4 Ilustrace	16
2.3 KNIŽNÍ OBCHOD	17
2.3.1 Knižní obchod na sklonku republiky.....	17
2.3.2 Knižní obchod za císařství	18
2.3.3 Publikování, šíření díla a pojetí autorství a autorských práv v antickém Římě.....	19
2.3.4 Vydávaná literatura: významní latinští autoři a jejich díla	21
2.3.5 Charakteristika čtenáře	24
3 OSOBNÍ KNIHOVNY VE STAROVĚKÉM ŘÍMĚ A ŘÍMSKÉ ŘÍŠI	26
3.1 VYMEZENÍ TERMÍNU OSOBNÍ KNIHOVNY	26
3.2 CHARAKTERISTIKA OSOBNÍCH KNIHOVEN	26
3.3 VYBRANÉ OSOBNÍ KNIHOVNY NA ÚZEMÍ ŘÍMA A ŘÍMSKÉ ŘÍŠE.....	28
3.3.1 Vila papyrů v Herculaneu	28
3.3.2 Knihovny Tita Pomponia Attica	29
3.3.3 Knihovny Marca Tullia Cicerona	29
3.3.4 Další vybrané osobní knihovny	30
4 VEŘEJNÉ KNIHOVNY VE STAROVĚKÉM ŘÍMĚ A ŘÍMSKÉ ŘÍŠI.....	33
4.1 POČÁTKY	33
4.2 CHARAKTERISTIKA VEŘEJNÝCH KNIHOVEN	34
4.2.1 Architektura a zařízení knihoven	34
4.2.2 Složení, organizace a ochrana knihovního fondu.....	35
4.2.3 Správa knihoven, její zaměstnanci a poskytované služby.....	37
4.3 VYBRANÉ VEŘEJNÉ KNIHOVNY	39
4.3.1 Veřejné knihovny v Římě.....	39
4.3.2 Veřejné knihovny mimo město Řím	41
5 ZÁNİK ANTICKÝCH KNIHOVEN ŘÍMSKÉ ŘÍŠE A JEHO VZTAH K RANÝM KŘEŠŤANSKÝM KNIHOVNÁM .	45
5.1 ZÁNİK ŘÍMSKÉ ŘÍŠE A POČÁTKY KŘEŠŤANSTVÍ.....	45
5.2 ZÁNİK KNIHOVEN V KONTEXTU ZÁNÍKU ŘÍMSKÉ ŘÍŠE	46
5.3 CHARAKTERISTIKA RANĚ KŘEŠŤANSKÝCH KNIHOVEN.....	47
5.4 VYBRANÉ RANĚ KŘEŠŤANSKÉ KNIHOVNY NA ÚZEMÍ ŘÍMSKÉ ŘÍŠE DO KONCE 5. STOL.....	48
6 UCHOVÁVÁNÍ ODKAZU ŘÍMSKÉ LITERATURY POMOCÍ KNIHOVEN PO ZÁNÍKU ZÁPADOŘÍMSKÉ ŘÍŠE.	49
7 ZÁVĚR	51
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	53
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	I
1 Proměna území římské říše.....	i
2 Římské pahorky.....	ii

3 Umístění tiskařské a knihkupecké čtvrti Argiletum.....	iii
4 Digitální rekonstrukce Vily papyrů v Herculaneu.....	iv
5 Architektura velkých veřejných knihoven.....	v
6 Uložení svitků v knihovnách.....	vi
7 Kožený kbelík na svitky.....	vii
8 Bibliotheca Ulpia – rekonstrukce.....	viii
9 Plán knihovny Bibliotheca Ulpia na Trajanově Foru.....	ix
10 Zřícenina knihovny v Trajanových lázních.....	x
11 Zřícenina knihovny v lázních Carcalla.....	xi
12 Plán klášterní Hadrianovy knihovny v Athénách.....	xii
13 Zřícenina Celsovy knihovny v Efesu.....	xiii

Předmluva

Tématem bakalářské práce jsou knihovny ve starověkém Římě a římské říši. Při zpracování byly použity prameny v anglickém a českém jazyce a jednou byl použit německý text. Veškerý překlad cizojazyčných textů byl proveden mnou.

Toto téma jsem si vybrala především proto, že jsem se chtěla dozvědět více o životním stylu starých Římanů, který byl kromě vedení válek také silně spjat se slovem, literaturou a potažmo také s knihovnami. Historie z pohledu vývoje běžného života lidí mne vždy zajímala.

Cílem práce je podat komplexní pohled na knižní a knihovnickou kulturu římské říše do rozpadu impéria a na její zánik na území západořímské říše do konce 5. stol. n. l. Vývoj knihovnictví a knižní kultury v Byzantské říši zde již rozebírán není.

Práce se skládá z šesti kapitol a závěru. První kapitola předkládá uvedení do historicko-politického a společenského klimatu, ve kterém se ve 2. stol. př. n. l. začala rodit knižní a knihovnická kultura na území rostoucí římské říše. Ve druhé kapitole se věnuji rozvoji knižní kultury v římské říši: psacím látkám a náčiním, vývoji knižního obchodu, procesu publikování a vydávané literatuře. V kapitole o osobních knihovnách se kromě charakteristiky knihoven věnuji i jednotlivým významným příkladům tohoto typu knihoven. Následující kapitola charakterizuje společné prvky starověkých římských veřejných knihoven a rozebírá jednotlivé veřejné knihovny, o nichž se nám dochovaly informace. Pátá kapitola se věnuje vztahu úpadku římské říše a nastupujícímu křesťanství a charakterizuje raně křesťanské knihovny na tomto území. Poslední kapitola se zabývá uchováváním antické tradice v období středověku a raného novověku a přináší nástin vlivu římského veřejného knihovnictví na knihovnictví moderní.

Rozsah práce je 45 stran, dále je práce obohacena obrazovou přílohou o 13 stranách.

Při citování informačních zdrojů jsem vycházela z mezinárodních norem ISO 690 a ISO 690-2. V textu je použito citování pomocí prvního údaje záznamu, který je stanoven normou ČSN ISO 690 a doporučován mezinárodní normou ČSN ISO 7144:1986.

Na závěr bych chtěla poděkovat PhDr. Petře Večeřové za odbornou konzultaci, dále pracovníkům Knihovnického oddělení Národní knihovny za dlouhodobou rezervaci některých klíčových pramenů a mé rodině za trpělivost.

1 Historicko-společenský úvod

Všeobecně se předpokládá, že byl Řím založen roku 753 př. n. l. Tehdy započalo období království, které trvalo do roku 503 př. n. l., kdy došlo k převratu moci, a z Říma se stala republika. O skoro pět set let později éra republiky skončila jmenováním Caesara doživotním diktátorem. Caesarovi nástupci následovali jeho příkladu a usilovali o diktátorskou moc s minimálními zásahy senátu. S nástupem Augusta na trůn roku 27 př. n. l. po období občanských válek pak započala éra císařství, která trvala až do rozpadu západní části římské říše v roce 476 n. l. [Grant, 1999, s. 23].

Území, na kterém bylo město Řím založeno, bylo podle nálezů na Kapitolu osídleno již v 16. stol. př. n. l. Oblast byla v podstatě křižovatkou cest – a tudíž místem setkávání různých etnik: Latinů, Sabinů či Etrusků, kteří využívali všech předností zdejší krajiny: řeky Tibery, brodů, kterými mohly přecházet z jednoho břehu na druhý (ten úrodnější obývali Etruskové), přístaviště a obranu umožňujících pahorků [Robert, 2001, s. 16 - 17].

Město samo pravděpodobně vzniklo splynutím různých osad, především rozvojem osady na Palatinském pahorku, která se stala jakýmsi jádrem, které pak osady na ostatních pahorcích ovládlo (obr. 2). Prvními vládci Říma se nejpravděpodobněji stali Etruskové, kteří měli ekonomické výhody a měli zájem o rozvoj obchodu směrem na jih a vytvoření obchodních cest tímto směrem.

Etruskové, etnikum neindoevropského původu, vytvořili v Toskánsku poměrně vyspělou civilizaci městských států s králi v čele, jejíž příslušníci byli zdatnými zemědělci, námořníky a obchodníky. Svého vrcholu dosáhla tato civilizace v 6. stol. př. n. l. Ovšem už v době zrodu Říma byli Etruskové spolu s Kartágem a řeckými koloniemi nejsilnějším obchodníkem západu [Robert, 2001, s. 18].

Římané od Etrusků převzali mnohé – kupříkladu zemědělské a stavitelské znalosti, urbanismus, rituály, stavby chrámů, politické instituce (např. senát) a v neposlední řadě i abecedu. Samotné jméno Říma - *Roma* - je rovněž etruského původu a souvisí s bohyní Rumou, ochránkyní kojících [Robert, 2001, s. 17] – touto asociací se pak nejspíše začala dávat do souvislosti se symbolem Říma – vlčicí, která se podle pověsti ujala dvojčat Romula a Rema.

Vládci dalších etruských měst pak soupeřili o vliv na toto nové, ekonomicky velmi slibné město a skoro čtyři sta let ho střídavě ovládali; koncem 5. stol. ale byli

Římany zatlačeni na druhou stranu Tibery. V této době nejspíš začala metamorfóza politického režimu a začalo docházet k zavedení reforem Servia Tullia (vláda cca 578–534 př. n. l.), panovníka rovněž etruského původu, který se stal zakladatelem jak politické a vojenské organizace Říma (rozdělení obyvatelstva do pěti stavů dle výše majetku), tak prvních čtyř římských čtvrtí [Grant, 1999, s. 31 - 37].

Nový politický režim byl nazván *res publica* (věc veřejná), vyjadřující nadřazenost společné občanské politiky nad soukromými záležitostmi (*res privata*). Vláda v republice byla svěřena do rukou úředníků, senátu a lidu, který svou vůli vyslovoval pomocí komicíí (*comitia*) - lidových shromáždění [Robert, 2001, s. 19].

V období republiky se římská nadvláda vyhranými válkami pomalu rozšiřovala po celém Apeninském poloostrově, dále Řím ovládl nejprve západní Středomoří a Kartágo (první a druhá punská válka) a v zápětí ve 2. stol. př. n. l. i východní Středomoří po vítězstvích nad Sýrií a Makedonií. Zejména po druhé punské válce došlo k rozkvětu římské říše a její obyvatelé začali vstřebávat vlivy všech kultur, které poráželi, zároveň ale ani neztráceli svou původní kulturní identitu.

V 1. stol. př. n. l. přestala být společná vláda pro tato rozsáhlá území (obr. 1) dostačující, tudíž vyvrcholil výrazný nárůst moci senátorů a docházelo k občanským válkám – např. ke střetu politických stran populárů (odpůrců senátu) a optimátů (konzervativců a z velké části aristokratů) nebo k válkám mezi ctižádostivci jako byl Caesar, Antonius nebo Pompeius.

Několikasetleté období císařství procházelo postupnými proměnami – styl rozdělení moci v zemi v prvních dvou staletích n. l. se označuje termínem „principát“ - jednalo se o relativně liberální pojetí monarchie; postupem času ovšem začalo převážet hromadění absolutní moci v osobě císaře, došlo i k jejímu zboštění - tento typ vládnutí je nazýván „dominát“ [Grant, 1999, s. 199 - 240].

V době nástupu Augusta na trůn bylo území římského impéria v podstatě dotvořeno (obr. 1), v nadcházejících dvou staletích se ještě připojila území Británie a Germánie (obr. 1).

Římská společnost se rozdělovala na občany, peregriny, propuštěnce a na otroky. Římští občané se pak dělili na patricie - členy starých rodů, plebejce a dále na nobilitu, jejímž členem mohl být patricij nebo plebejec, jehož předek zastával významný státní úřad. Poslední třídou byli příslušníci jezdeckého stavu. Plnoprávní občané Říma měli např. právo volit a být voleni, dále existovali občané s pouze soukromými právy – tedy právy na sňatek nebo na vlastnictví. Označení občan (*civis*) se týkalo pouze mužů, ženy

neměly politická práva, ale měly jistý společenský a politický vliv. Římský občan nebyl povinen pracovat, především manuální práce byla považována za ponižující a byla většinou prováděna otroky.

Termín *peregrini* označoval svobodné cizince žijící na římském území. Otroci, nesvobodní lidé, patřící buď soukromníkovi, nebo státu, pocházeli většinou z podrobených území říše. Poslední skupinou římské společnosti byli propuštěnci, otroci osvobození svými pány. Neměli plnohodnotné občanství, ale mohli se účastnit politiky a věnovat se výnosným činnostem, které jim kolikrát zajistily velký majetek.

Jednotlivé skupiny obyvatelstva nebyly uzavřené: podobně, jako se otrok mohl stát svobodným občanem, mohl se i svobodný občan nepřízní osudu stát otrokem [Robert, 2001, s. 80 - 86].

Domov římského občana se nazýval *domus*, jednalo se o posvátné místo s rodinným charakterem, jehož centrem byl otec rodiny. *Villa* pak je označení rozsáhlých sídel, která si bohatí občané nechávali stavět především na venkově, kde daleko od shonu a špíny hlavního města, trávili velké množství času.

Římané byli velmi verbálně založení. Bylo by chybou si je představovat, jako neustále řečníci jedince, ovšem pronášení řečí různého druhu bylo v jejich životě klíčové. Římští občané se nemuseli živit manuální prací, byla dokonce považována za podřadnou, vhodnou pro otroky. Živili se proto obchodem, podnikáním různého druhu, provozováním advokacie či politickou činností. Vysoko postavení občané byli většinu dne provázeni svými „klienty“ - níže postavenými občany, kteří svým patronům asistovali (např. u soudních jednání) a dostávali od nich plat [Robert, 2001, s. 133].

Náboženství nebylo pro Římana spojeno s metafyzickým, nýbrž s realitou, skládalo se z neustálých uzavírání smluv s příslušnými bohy: po důsledně dodržovaném rituálu položení oběti bylo očekáváno splnění požadavku. Správci kultů jednotlivých bohů byli kněží, voleni na určité období. Pevných náboženských svátků bylo v roce 61 a pohyblivých 45. U příležitosti neobvyklého jevu byly vyhlášovány i mimořádné svátky. Tyto sváteční dny znamenaly dny nepracovní, pracovalo se tedy asi jen dvě třetiny roku, který měl 355 dní – a po Caesarově reformě 365 dní [Robert, 2001, s. 128].

Přelom 3. a 2. stol. př. n. l. se stal obdobím postupné proměny římské společnosti. Pragmatický národ, který se dostal do kontaktu s vyspělou řeckou kulturou s rozvinutou vědou, filozofií (Římanům zcela cizí) a literaturou, se začíná inspirovat a nastává období kulturního rozvoje. Do popředí římského života se dostávají morální kvality – *virtus* (čestné a spravedlivé chování), *pietas* (úcta k vlasti a rodu) a *fides*

(důvěra a respektování daného slova), které jsou základem celé římské morálky a poukazují na národ, který je hrdý na svou velikost a svobodu [Papy, 2004, s. 129]. Rozvíjí se rovněž architektura (Forum, Martovo pole), vyznačující se užíváním kleneb a kopulí a používáním živých barev uvnitř i vně budov.

V období císařství se psaní nevěnovali již jen úředníci a spisovatelé, ale i běžní občané a celým impériem putovala čilá korespondence doručovaná kurýry. V případě úřední korespondence od vlády Caesara fungovala v zemi i rychlá státní pošta zvaná *cursus publicus*, první poštovní služba tohoto druhu v Evropě [Bahník, 1974, s. 500].

Takové tedy bylo klima, ve kterém vzkvétala knižní a knihovnická kultura římské říše.

2 Knižní Kultura v Římské říši

2.1 Knižní kultura

Ljachov vysvětluje termín knižní kultura jako oblast kultury, která zahrnuje vznik, výrobu, distribuci a působení knihy ve společnosti. V užším slova smyslu se jedná o knižní umění zahrnující výzdobu, která ovlivňuje uměleckou úroveň knihy. Knižní kulturou se také rozumí společenská funkce knihy spočívající ve zprostředkování intelektuálních obsahů knihy [Ljachov, 1975, s. 5].

V následujícím textu se budu věnovat knižní kultuře především v jejím širším smyslu, uvedeném v první větě výkladu.

2.2 Vzhled knihy a psací látky

2.2.1 Používané psací látky a náčiní

V době, kdy nemůžeme na území budoucí Římské říše ještě mluvit o knize jako takové, byla nejstarší psací látkou kůra stromů – odtud také pochází pojmenování *liber* pro knihu [Robert, 2001, s. 170]; toto slovo původně označovalo lýko stromů. Dále se pro psané záznamy používal i kámen, kov (především olovo) nebo plátno, které bylo převzato od Etrusků [Ekschmitt, 1974, s. 167].

Pro krátké vzkazy a každodenní poznámky v běžném i úředním životě Římané používali voskových tabulek zvaných *pugillares* [Kneidl, 1989, s. 27]. Jednalo se o menší dřevěné tabulky s přední částí vydlabanou a pokrytou včelím voskem. Tyto tabulky se po dvou či třech přikládaly k sobě, na několika místech provrtávaly a svazovaly řemínkem. Psalo se na ně bronzovým pisátkem, nazvaným *stilus*. Zašpičatělý konec bodce sloužil k psaní, druhý - zploštělý - konec sloužil k opravám a vymazávání textu [Ekschmitt, 1974, s. 174].

Protože se Římané začali intenzivnějším psaním literatury zabývat poměrně pozdě (v pol. 3. stol. př. n. l.), hliněné tabulky se v oblasti Říma nestačily stát tak rozšířeným a preferovaným psacím materiálem jako na Blízkém východě. Tím se stal papyrus – pro psaní delších textů nepochybně praktičtější, ovšem pro uchovávání v delším časovém horizontu méně výhodný.

Dalším psacím materiálem, který se používal na římském území, byl pergamen,

který se sice začal užívat už na sklonku republiky [Robert, 2001, s. 170], ovšem pro svou odolnost byl velmi drahou látkou a začal papyrus nahrazovat teprve až od poloviny 2. stol. n. l [Casson, 2001, s. 127].

2.2.2 Papyrus a pergamen, svitek a kodex

Antická kniha, vyrobená z papyru nebo pergamenu a uchovávaná v římských knihovnách, měla většinou podobu svitku, později také případně kodexu. Oba materiály mohly být upraveny jako svitek nebo kodex, ovšem v italské části římské říše byly svitky většinou vyrobeny z papyru.

Výroba papyrusových svitků byla poměrně jednoduchá: dlouhé a úzké pruhy lodyhy rostliny *Cyperus papyrus* byly nejprve položeny vertikálně vedle sebe, poté byla druhá vrstva pruhů položena horizontálně přes ně. Po potření vodou vznikly díky přirozeně lepivé povaze materiálu po vyvinutí určitého tlaku archy papyru, které se posléze ještě vyhlazovaly např. slonovinovou kostí. Výsledným produktem byl velmi dobrý psací materiál.

Vyrobené archy papyru měly různé rozměry: výška mezi 30 a 40 cm, délka 16 až 24 cm, obvykle se ale délka archů pohybovala mezi 16 a 18 cm. Archy byly pak slepovány, patrně moučnou pastou, k sobě; u každého spoje docházelo ke zhruba dvoucentimetrovému překrytí. Standardně se k sobě takto slepovalo asi 20 archů – tento výsledný arch, většinou 3,2 až 3,6 m dlouhý byl poté srolován, z důvodu snazší manipulace a skladování. K psaní se přednostně používala strana s horizontálními pruhy papyru – tato strana byla pak také uvnitř svitku [Casson, 2001, s. 25].

Na papyrus se psalo především černým inkoustem (*atramentum librarium*) vyrobeným ze sazí, vinného kalu nebo sépiové černi a zahuštěným klovatinou; tento inkoust se pak ředil vodou [Kneidl, 1989, s. 27; Robert, 2001, s. 171]. Pro nadpisy se používal i červený inkoust vyrobený z rudky nebo červeného okru [Thompson, 2007, s. 69]. Inkoust pak bylo poměrně snadné smýt houbičkou namočenou ve vodě, pokud pisatel potřeboval v textu udělat opravu nebo pokud měl papyrus znovu posloužit k zapsání jiného textu. Psalo se pomocí seříznuté třtiny (*calamus*) nebo ptačího brka (*penna*). Kovová písátka byla v té době známa, používala se ovšem výjimečně.

Text se na papyrus psal zleva doprava v zhruba 10 cm širokých paralelních sloupcích, které na horních a dolních okrajích - a stejně tak i mezi sebou - nechávaly prostor na vpisky [Thompson, 2007, s. 55]. Po dokončení sloupce písař zaroloval svitek levou rukou a pravou rukou odroloval další prostor, na kterém započal nový sloupec a pokračoval v psaní. Podobně postupoval i čtenář svitku: při čtení odrolovával levou

rukou a pomocí pravé ruky pokračoval ve čtení [Casson, 2001, s. 26].

Pergamen (*pergamena*) byl vyráběn z vydělaných kůží obětních zvířat, především koz a ovcí. Kůže byly máčeny ve vodě, mořeny vápnem, napínány, sušeny, běleny a posléze zabrušovány a uhlazovány pemzou [Bahník, 1974, s. 466]. Jihoevropský (italský) typ pergamenu byl vyráběn hlavně z kůže ovcí a jeho srstní strana byla zpracována hruběji. Středoevropský (severní) typ pergamenu, vyráběný z kůže koz, byl po obou stranách zpracováván stejně - ne tak jemně jako byla upravena masová strana jihoevropského pergamenu [Hlaváček, 1994, s. 50].

Kůže se jako psací materiál používala již ve 2. tisíciletí př. n. l., z této doby se dochoval do dneška zatím nejstarší kožený svitek – tzv. káhírský rotulus [Ryder, 2009, s. 391]. Úprava kůže jako jemného psacího materiálu se ovšem rozšířila až ve 2 stol. př. n. l. díky jeho výrobě v Pergamu. Tato řecká osada v Malé Asii (dnes Bergama, Turecko), v níž sídlila velká knihovna soupeřící s knihovnou v Alexandrii, nejspíše nebyla místem, kde se tato úprava kůže použila poprvé, byla ovšem jedním z největších center jeho výroby – a jeho největším dodavatelem do Říma [Thompson, 2007, s. 63].

Pergamenový materiál byl nejen odolnější, ale zároveň i o něco praktičtější než papyrový: na rozdíl od papyru bylo možno pergamen popisovat z obou stran. Další výhodou pergamenu bylo menší omezení místa výroby. Výroba papyru byla možná pouze v těch oblastech, kde podmínky dovozovaly rostlinu pěstovat [Bahník, 1974, s. 466].

Termín *codex* původně označoval několik tabulek svázaných k sobě provázkem ve vyvrtných otvorech, stejným způsobem se pak začaly k sobě svazovat i jednotlivé listy pergamenu (případně – především v Egyptě – i papyru). Římané nejprve pojmenovávali první pergamenové kodexy termínem *membranae* tj. doslova „kůže“ [Casson, 2001, s. 124].

První kodexy měly podobu několika listů pergamenu k sobě svázaných provázkem. Jelikož ovšem při vyšším počtu listů docházelo při používání k rychlému ničení vazby a vypadávání listů, začaly se místo jednotlivých listů svazovat bloky archů pergamenu. Počet archů v jednom bloku se lišil – od jednoho až k osmi [Casson, 2001, s. 128], obvykle se kniha skládala z 16 stran – 8 listů – 4 archů v jednom bloku [Thompson, 2007, s. 64]. Thompson se domnívá, že nebylo praxí jednotlivé strany číslovat či označovat písmeny abecedy, pouze byl na konci každé stránky pro potřebu správného svázání knihy vazačem umístěn *kustos* (na konci každé strany napsána počáteční slova navazující strany) [Thompson, 2007, s. 64].

Na pergamen se psalo podobným způsobem jako na papyrus: nejčastěji ve sloupcích a černým inkoustem, který se dal v případě potřeby vymazat vyškrabáváním a znovu použít (podruhé použitý pergamen se označuje termínem *palimpsest*), ovšem inkoust se do pergamenu vpíjel a bylo obtížnější jej vymazat než z papyru. Výsledně pak mohlo být méně snadné druhý text číst [Thompson, 2007, s. 66].

2.2.3 Písmo

Knihy v oběhu knižního obchodu a ve fondu knihoven na území římské říše byly především psány dvěma jazyky a dvěma typy písma: řeckým a latinským.

Řecké písmo vzniklo v polovině 8. stol. př. n. l. adaptací abecedy Féničanů. Změnou, kterou Řekové v písmu provedli, bylo vytvoření znaků pro samohlásky. Původně bylo písmo psané zprava doleva, ovšem od přelomu 6. a 7. stol. př. n. l. dochází k zrcadlovému převrácení znaků a levoprávnímu psaní. Písmo lze dělit na východořecké (též ionské) a západořecké [Kneidl, 1989, s. 21].

Latinské písmo vzniklo převzetím písma Etrusků. Etruskové převzali západní formu řeckého písma, převzatého od Féničanů. Během několika staletí užívání na území římské říše se latinské písmo výrazně neměnilo. Jeho nejstarší forma se nazývá *capitalis quadrata* a tvarově připomínala čtverec, v klasickém období bylo nejvíce používáno písmo spíše do výšky - *capitalis rustica*. Ve 3. stol. n. l. se vyvinuly unciála a polounciála – oblouková písma, a rovněž i první formy kurzívy [Robert, 2001, s. 171].

Jelikož předčítání mělo velkou důležitost při interpretaci díla, neexistovala interpunkce a oddělování slov [Robert, 2001, s. 171].

2.2.4 Ilustrace

Římané rovněž znali umění ilustrace. Používali ho v případě, kdy kniha pojednávala o životě nějakého významného občana nebo o historii významného rodu. Jako příklad poukazuje Thompson na Varronův rukopis životopisů sedmi slavných Římanů [Thompson, 2007, s. 70]. Můžeme předpokládat, že byly ilustrovány i svitky zaznamenávající eposy a dramata, ovšem tento typ literatury se nám s ilustracemi zachoval až z doby raného středověku [Kneidl, 1989, s. 28]. Dále se domnívám, že se ilustrace jistě musela používat i v odborné literatuře pro nákresy příslušných popisovaných předmětů a jevů.

2.3 Knižní obchod

2.3.1 Knižní obchod na sklonku republiky

Knižní obchod má svůj původ v Řecku, kde se v 5. stol. př. n. l. poprvé nacházejí písemné zmínky o knihkupcích a o Aténách jako o místě, kde se knihy prodávaly [Casson, 2001, s. 27]. Je diskutabilní, kdy se knižní obchod začal rozvíjet v Římě. S největší pravděpodobností ještě v Ciceronově době neexistoval v organizované podobě a na dobré úrovni. Spisovatelé – jako např. Varro si svá díla i vydávali a z dochovaných záznamů se dá vyvodit, že spíše docházelo k oběhu knih především v kruhu vzdělanců a spisovatelů [Staikos, 2005, s. 100].

Přesto v Ciceronově době zřejmě v Římě několik knihkupectví (zároveň i písařských dílen) existovalo. Ovšem, jak se shoduje většina autorů, nebylo jim důvěřováno, jelikož na rozdíl od kopie, kterou vytvořil personál toho kterého občana z vypůjčené knihy od přátel či přímo autora, knihkupci nekontrolovali správnost kopie; ty byly proto plné chyb a nepřesností – a knihkupectví tím pádem teprve až posledním místem, kde by se občan pokoušel knihu shánět [Casson, 2001, s. 78; Thompson, 2007, s. 92; Staikos, 2005, s. 100]. Sám Cicero nejraději nakupoval knihy v Řecku, kde v jeho době už knižní obchod spolehlivě fungoval a vzkvétal [Casson, 2001, s. 79].

Titus Pomponius Atticus (110 – 32 př. n. l.) - jezdec, podnikatel a spisovatel se někdy mylně považuje za prvního vydavatele knih své doby. S největší pravděpodobností byl spíše jakýmsi zprostředkovatelem získávání knih pro svůj okruh přátel [Fehrle, 1986, s. 36]. Měl mnoho finančních prostředků a stejně tak i otroků – písařů, u kterých nechával zhotovovat kopie různých knih, včetně těch nových – od autorů jako byli např. Cicero, Terentius Varro nebo i sám Caesar [Thompson, 2007, s. 88]. Staikos se domnívá, že z korespondence Attica s jeho blízkým přítelem Cicerem lze vyvodit, že Cicero Attika považoval za svého mentora, Atticus mu i radil užívání vhodnějších slov, tedy vlastně mu byl i jakýmsi editorem [Staikos, 2005, s. 90]. Dále Atticus pro Cicerona sháněl knihy, o kterých se domníval, že by je jeho přítel mohl při práci použít a nechával u sebe zhotovovat jejich kopie, za které mu Cicero platil; ovšem Atticus je často příteli i jen daroval [Staikos, 2005, s. 87].

2.3.2 Knižní obchod za císařství

Organizovaný knižní obchod se začal v římském impériu rozvíjet v době vlády císaře Augusta (tj. 63 př. n. l. - 14 n. l.). Funkce knihkupce a vydavatele se v této době ještě nerozlišovala a většinou byly spojené [Thompson, 2007, s. 89].

Staikos popisuje interiér a exteriér typického římského knihkupectví následovně: knihkupectví (*taberna*) bývala spojena s písařskou dílnou, ve které se pořizovaly kopie zcela nových děl i kopie existujících knih; na dveře a okenice pak knihkupci vyvěšovali oznámení o nejnovějších publikacích, které byly ke koupi. Knihkupectví sloužilo zároveň i jako čítárna, kde si zájemce mohl knihy před výběrem a zakoupením prohlédnout a pročíst. Z tohoto důvodu se pak takto uspořádaný obchod stal místem setkávání vzdělavců a literátů.

Svázané svitky byly v obchodě uloženy na dřevěných poličkách podél zdí. Dražší svitky byly uloženy navrchu, zatímco čím níže byly svitky uloženy, tím nižší byla i jejich cena. Knihy se chránily proti molům pálením dřeva šafránu a cedru. Za obchodem se nacházela dílna, ve které pracovali otroci - jak muži, tak ženy – jako opisovači, korektoři, rolovači svitků a vazači. Knihkupci byli většinou propuštěnci, dobře vzdělaní, což většinou platilo i o zaměstnaných otrocích.

Nicméně zřejmě bylo stále možné v Římě najít knihkupectví i pochybnějších kvalit, která prodávala kopie děl s velkým množstvím chyb zhotovovaných nevzdělanými otroky [Staikos, 2005, s. 164 - 166].

Množství dochovaných knih ze starého Říma by nás mylně mohlo vést k myšlence, že knižní produkce nebyla v této době příliš velká, ovšem prameny pocházející z nejranější doby křesťanského věku nás přesvědčují o opaku. Knihy byly díky velkému množství otroků produkovány poměrně rychle – a levně. Boyd se dokonce domnívá, že knihy mohly být v císařském období Římské říše (a možná dokonce i před ním) v poměru levnější, než jsou dnes, ovšem nemáme možnost tuto zajímavou domněnku potvrdit [Boyd, 2009, s. 52]. Levná pracovní síla, dovoz papyru z Egypta, který byl součástí říše, spojení výroby knih a prodeje – to jsou hlavní faktory, které Boydovu domněnku podporují. Zdá se, že v celém římském impériu bylo šíření knih a literatury srovnatelné se stavem, do kterého se produkce knih v této oblasti dostala znovu až po vynálezu knihtisku [Thompson, 2007, s. 94.]. Podle dochovaných dopisů tehdejších autorů (Horatia nebo Plinia) se jejich knihy hojně prodávaly v Galii (např. Lyon, Vídeň, Bordeaux), Španělsku, Británii i Africe.

Knižní obchod v Římě přežil rozpad impéria, ovšem v průběhu 5. stol. n. l. si

křesťanská církev v čele s papežem začala nárokovat veškeré autorství i veškerou produkci křesťansky zaměřených knih [Thompson, 2007, s. 79].

Víme málo o tom, kde se jednotlivé obchody nacházely – básníci Martilius a Gellius, žijící v 1. stol. n. l. podle Staikose zmiňují místa jako Vicus Sandaliarius v blízkosti Chrámu míru nebo čtvrť Sigillaria v Římě, jejíž přesné umístění je zatím neznámé [Staikos, 2005, s. 164]. Níže jsou uvedeni knihkupci a nakladatelé, o kterých se nám dochovaly zmínky v dobové literatuře a korespondenci:

- Bratři Sosiové, působící v Augustově době (patrně již i před ní, možná již od 50. let př. n. l.), vydávali díla v latině (např. Horatia či Ovidia) i řečtině, podle jedné z hypotéz dokonce i mohli mít jednu z dílen v Alexandrii [Staikos, 2005, s. 163].
- Tryphon (1. stol. n. l.) vydával Martialia nebo Quintiliana.
- Atrectus (1. stol. n. l.) vlastnil knihkupectví ve čtvrti Argiletum (obr. 3).
- Secundus (1. stol. n. l.) provozoval knihkupectví v oblasti Nervova fóra, vydával např. Martiliana a prodával i pergamenové kodexy.
- Quintus Pollius Velrianus (1. stol. n. l.), vydavatel zmíněn Martilianem.
- Dorus (1. stol. n. l.) zmíněn Senecou v jeho díle O dobročinnosti [Boyd, 2009, s. 52], patrně vlastnil některé Ciceronovy rukopisy, získané z výprodeje Atticovy knihovny [Staikos, 2005, s. 164].

2.3.3 Publikování, šíření díla a pojetí autorství a autorských práv v antickém Římě

Od roku 207 př. n. l. existovalo v Římě sdružení spisovatelů a herců (*Collegium scribarum et histrionum*) se sídlem na Aventinu, který zajišťoval komerční cirkulaci napsaných her mezi autory a zástupci-manažery herců. Collegium se velmi aktivně zabývalo propagací nových her renomovaných i nových autorů a do konce republiky hrálo klíčovou roli v distribuci a ochraně literárních pamětí divadla [Staikos, 2005, s. 169].

Autoři literárních děl měli několik možností, jak rozšířit povědomost o své osobě a svém díle a zajistit si hojně publikování a čtení své tvorby.

Tou nejdůležitější byl už v době republiky, ale především po nastolení císařství, patronát některého z bohatých, vlivných a vzdělání a umění nakloněných občanů státu. Prototypem takového patrona se stal Gaius Cilnius Maecenas (70 - 8 př. n. l.), který podporoval např. Horatia a Virgilia. Ovidius byl zase propagován a zaštiťován Marcem

Valeriem Messallou Corvinem (64 př. n. l. - 8 n. l.). Patron zajišťoval své chráněnce nejen po finanční a materiální stránce, ale poskytoval mu i politickou ochranu [Staikos, 2005, s. 175].

Další možností byla veřejná čtení (*recitationes*), konající se ve vlastním nebo pronajatém auditoriu. Byla nejprve činností určenou pro úzký okruh vzdělanců, ale postupem času se stala oblíbenou zábavou pro širokou veřejnost. Zábavou, která se vyznačovala velkou mírou teatrálnosti a čím dál tím menší mírou skutečné lásky k literatuře – tuto skutečnost kritizoval například Horatius ve svém díle *Dio Cassius*.

Třetím důležitým způsobem šíření povědomí o díle bylo jeho zařazení ve veřejných knihovnách. Zařazování ale mohlo podléhat cenzuře v závislosti na tom, který císař byl zrovna nakloněn té či oné myšlence či konkrétnímu autorovi.

Koncept autorského práva v dnešním slova smyslu Římané neznali. Přesto však u literárních děl existovalo nepsané pravidlo, že vydávání cizího díla za vlastní nebylo správné a často se obrátilo proti plagiátorovi – ve formě veřejné ostudy. Jako příklad uvádí Staikos případ básníka Terentia: i jen neověřené dohady, obviňující jej z plagiátorství, donutily autora opustit Řím [Staikos, 2005, s. 173].

Nicméně neautorizované vydávání a plagiarismus v Římě existovaly a jelikož nebyly nijak právně stíhatelné, byly poměrně běžné – i když považovány za nesprávné. Autoři byli většinou rádi, že se jejich dílo a povědomí o něm šířilo. Proto neautorizované vydávání nepovažovali za něco špatného (faktorem byl i výše zmíněný patronát, který je finančně zajišťoval). Autorům mohlo vadit, že se v takto pořizovaných kopiích objevovaly chyby, případně, že docházelo k širšímu vydání díla ještě před jeho finálním dokončením [Staikos, 2005, 173].

Bohužel nemáme možnost se dozvědět, jak bylo s autorskými právy tehdejší doby nakládáno po smrti autora. Nedochovalo se dostatečné množství posledních vůlí spisovatelů, ze kterých by se dal vyvodit v tomto směru nějaký obecný závěr [Staikos, 2005, s. 174].

V jiných odvětvích umění bylo pojetí autorství ještě vzdálenější tomu dnešnímu: například socha byla připisována tomu, kdo ji nechal vyhotovit – a kdo ji zaplatil, nikoliv sochaři samotnému.

Antičtí Římané nepřipisovali takovou důležitost originalitě nápadu, spíše mistrovství, jakým byla zpracována – v literatuře toto platilo možná ještě více, než v dalších oborech umění. Nejde o stvoření originálního díla, ale naopak o rozšíření díla stávajícího – stavět na něm, inspirovat se jím, obohacovat jej. Šlo o výslednou úroveň

díla, o jeho vytříbenost, ne o námět [Robert, 2001, s. 151].

2.3.4 Vydávaná literatura: významní latinští autoři a jejich díla¹

Literatura byla do poloviny 3. stol. př. n. l. v Římě považována za nedůležitou - toto období je nazýváno obdobím předliterárním. Dalo vzniknout především legendám a elegickým písním. Starý Řím byl právně velmi vyspělý, můžeme se proto domnívat, že se v tomto období písemně zaznamenávaly úřední dokumenty a zákony. Kolem roku 240 př. n. l. se začala rozvíjet vlastní literární tvorba, především vlivem bližšího poznávání řecké kultury. Docházelo i k proměně role občana. Ten nejprve řadil na první místo práci, ale postupem času byla manuální práce zastávána otroky a pokládána za podřadnou. Je logické, že se pozornost Římanů obrátila ke čtení knih, jejich sbírání, případně k vlastní literární tvorbě.

Literární vývoj v období republiky můžeme rozdělit na dvě etapy: ranou (do pol. 2 stol. př. n. l.) a etapu literatury konce republiky (do 30. let 1. stol. př. n. l.). V raném období vzniká literatura spjatá především se společenskými úkoly občana: próza o jeho kvalitách a povinnostech a dějepisná próza, opěvující velikost Říma. Dějepisné texty, obhajující římskou politiku byly psány z „propagačních“ důvodů řecky. Latinsky začínají historikové psát až po připojení Řecka v polovině 2. stol. Po vzoru řeckých dramát vznikají i ta latinsky psaná; populární byla především komediální dramata. Dodnes známe jméno Plautus (Titus Maccius Plautus; 254 – 184 př. n. l.), jehož *Komedie o hrnci* se později stala předlohou Molièrova *Lakomce*. Plautus se inspiroval novou řeckou komedií a je považován za autora až 21 her. Dalším významným autorem komedií byl syn propuštěnce Terentius (Publius Terentius Afer; cca 185 – 159 př. n. l.), autor 6 komedií – např. *Andria* (alternativně *Dívka z Andru*).

Na poli řečnictví se v této době velké oblíbenosti těšili především Cato starší, Cicero a Seneca, kteří se (s výjimkou Catona) zabývali i filozofií. Cato starší (Marcus Porcius Cato Censorius; 234 př. n. l. - 149 př. n. l.) byl velmi aktivním řečníkem, bohužel z jeho řečí se nám nedochovala ani jedna v úplné podobě. Z dalších děl můžeme zmínit *Počátky*, dějepisný spis, z nějž se dochovaly pouze fragmenty nebo specifické pojednání *O rolnictví*.

V období konce republiky dochází k rozkvětu bytostně římské literární tvorby, která v této době nabyla na pestrosti. Populárním žánrem se stal epos. Za jeho

1 Přehled významných latinských autorů je založen na základě: Robert, 2001, s. 56 – 57; Kuřáková, 1984.

nejznámějšího autora můžeme považovat Vergilia (Publius Vergilius Marro; 70 – 19 př. n. l.), jehož nedokončené dílo *Aeneas*, oslavující Řím a jeho vládce Octaviana (císaře Augusta), bývá označováno za vrchol tohoto typu literatury. Vergilius se rovněž věnoval i psaní didaktické poezie.

Catullus (Gaius Valerius Catullus; 87 – 54 př. n. l.) byl hlavní postavou tzv. „nových básníků“ a zakladatel milostné poezie v Římě. Vyjadřování osobních citů nebylo do této doby v poezii obvyklé. 116 Catullovy básní, používajících silně emotivně zabarvená slova, bylo shromážděno do antologie nazvané *Carmina*.

Jednou z nejvýraznějších osobností nejen období pozdní republiky, ale kultury římské říše vůbec, je beze sporu Cicero (Marcus Tullius Cicero; 106 – 43 př. n. l.). Politik, řečník a zakladatel římské politické filozofie byl autorem až 70 proslovů, dále i několika děl věnujících se teorii řečnictví. V hojně míře se v celé říši nechávaly opisovat jeho soukromé dopisy, které jsou důkazem nejen Ciceronovy všestrannosti, ale podávají i svědectví o tehdejší společenské, politické a kulturní situaci. Dodnes se dochovalo 931 listů těchto dopisů. Cicero je rovněž autorem politicko-filozofického díla *O republice* (alternativně *O státě*), které vyzdvihuje přednosti republikánského uspořádání dělené moci.

Rovněž i diktátor Caesar (Gaius Iulius Caesar; 101 – 44 př. n. l.) byl literárně činným. Je autorem *Zápisů o válce gallské* (7 knih) a *Zápisů o válce občanské* (3 knihy), osobních poznámek, komentářů a argumentů na podporu svých vojenských výpadů.

Na období pozdní republiky navazuje svou literární bohatostí relativně krátké období Augustova principátu (30. léta 1. stol. př. n. l. až rok 14 n. l.). Toto období se někdy označuje za „zlatý věk“ římského básnictví. Výrazným básníkem této doby byl vedle výše zmíněného Vergilia i Ovidius (Publius Ovidius Naso; 43 př. n. l. - 17 n. l.). Nedal by se definovat jako básník hlubokého obsahu, forma jeho poezie byla ovšem vytříbená a rafinovaná. Nejznámějším Ovidiovým dílem je zpracování řecké mytologie *Proměny*. Kromě milostné poezie (*Lásky, Umění milovat*) je i autorem *Žalozpěvů*, které vznikly po tom, co ho Augustus roku 8 n. l. nechal vyhnat z Říma.

Horatius (Quintus Horatius Flaccus; 65 – 8 př. n. l.) je jak představitelem elegické a lyrické poezie – *Ódy* – tak i autorem sžravých satir (*Epody, Satiry*) a rovněž také zavedl žánr epištol (*Epistulae*) – satir většinou s morálním posláním, které oslovovaly konkrétního adresáta.

I v Augustově době přetrvával římský trend sepisování historických děl.

Příkladem může být blízký Augustův přítel Titus Livius (cca 64 př. n. l. – cca 17 n. l.), který napsal dílo o 142 knihách nazvané *Od založení Říma*.

Literatura období raného císařství (1. stol. a počátek 2. stol. n. l.) je poznamenána politickými proměnami, které zapříčinily změny dynamiky fungování celé společnosti. Literárně činní byli především autoři tvořící opozici vůči centralizované moci císaře. Tato soudobé poměry analyzující díla vznikala napříč žánry.

Filozoficky zaměřeným autorem této epochy je Seneca (Lucius Annaeus Seneca; 1 – 65 n. l.) - eklektický stoik, politik a vychovatel císaře Nerona, který svůj život ukončil vlastní rukou z politických důvodů. Hlavním tématem jeho děl byla morálka, především upevňování vůle a ctnosti, vrcholem této tvorby jsou *Listy Luciliovy*. Dále mezi jeho díla patří *Útěchy* či pojednání a rozpravy – *O hněvu* nebo *O duševním klidu*.

Tacitus (Publius Cornelius Tacitus; 55 – 120 n. l.), advokát a konzul, se zaměřoval na psaní filozofických a moralizujících historických děl kritizujících úpadek říše: např. *Historiae*, *Germania* (*O původu, poloze, mravech a národech Germánie*), nebo *Annales*.

Ryze římským je pak žánr románu, za jehož zakladatele je považován Petronius (Gaius Petronius Arbiter; cca 27 – 66 n. l.), pravděpodobný autor *Satirikonu*, který ironicky vykresluje soudobé společenské poměry v římských provinciích.

Nejvíce populární byla však v 1. stol. n. l. tzv. specifická pojednání: práce vědeckého nebo vzdělávacího typu. Jejich nejvýraznějšími představiteli byli Plinius starší a Quintilianus. Plinius starší (Gaius Plinius Secundus; 23 – 79 n. l.), vojevůdce, (zemřel během výbuchu Vesuvu při pomoci obětem katastrofy), je autorem rozsáhlého encyklopedického díla *Přírodovědy*. Na jeho dobu neobvykle Plinius uvádí prameny, ze kterých při tvorbě encyklopedie čerpal: 100 hlavních, s vedlejšími prameny celkem kolem 500. Quintilianus (Marcus Fabius Quintilianus; cca 30 – 95 n. l.) pak napsal učebnici řečnictví *Institutio oratoria*.

V literárním období pozdního císařství (2. - 5. stol.) se odráží postupný úpadek a rozpad říše a čím dál silněji se začínají projevovat vlivy křesťanství. Vznikají díla historicky zaměřená, obracející se zpět v čase k období největší slávy říše. Významným historikem 2. stol. byl Suetonius (Gaius Suetonius Tranquillus; cca 75 – cca 160 n. l.) advokát a sekretář u dvora a rovněž dvorní kronikář a autor *De vita Caesarum* (životopisu Caesara a prvních jedenácti císařů). Ve čtvrtém století žijící Ammianus Marcellinus (330 – 400 n. l.), voják řeckého původu a dějepisec navazující na Tacita, je

autorem 31 knih *Dějiny římského císařství*. Z dnešního hlediska pozoruhodná je jeho kniha *Soumrak římské říše*, podávající svědectví o úpadku římského státu.

V oblasti křesťanské literatury je nutno se zmínit o zakladateli křesťanské latinské literatury. Tertullianus (Quintus Septimus Florens Tertullianus; cca 160 – cca 220 n. l.) dával najevo názory a smýšlení, které byly považovány za extrémní nejen uvnitř křesťanské církve, ale i v komunitě radikální asketické sekty montanistů. Po tom, co byl Tertullianus donucen tuto sektu opustit, založil následně ještě radikálnější sektu tertullianistů. Tertullianus je autorem např. pojednání *Proti Židům* nebo *O monogamii* a dalších křesťansky zaměřených polemických děl.

Dodnes velmi významným křesťanským autorem období konce římské říše je sv. Augustin (Aurelius Augustinus; 354 – 430 n. l.), biskup ve městě Hippo Regius. Je autorem 93 knih a 700 dopisů a kázání; rovněž také nábožensko-filozofických děl *Vyznání* a *O boží obci*.

2.3.5 Charakteristika čtenáře

Pokud si uvědomíme, že – jak už bylo psáno v úvodu – římský občan nemusel manuálně pracovat, nezdá se popularita knih a literatury nijak překvapivým faktem. Zvláště za doby císařství, kdy už de facto občan neměl ani žádnou reálnou politickou moc, rozvíjel se individualismus, který čtení knih a psaní dopisů podněcoval.

Na tomto místě by bylo vhodné, abych se podrobněji zmínila o římském vzdělávacím systému a tímto osvětlila, jak bylo zájmu o knihy dosaženo a kterých vrstev společnosti se týkal.

Římský občan byl od věku sedmi let vzděláván učiteli-otroky (často řeckého původu) pod dozorem otce rodiny, od 3. století př. n. l. vedle domácího vzdělávání začaly vznikat i první školy a myšlenka vzdělání jako odpovědnosti státu začala v této době nabývat na síle [Boyd, 2009, s. 1].

Vzdělávání bylo rozděleno na jakési tři stupně: do 11 let se žák učil základům (včetně čtení a psaní), mezi 12 a 16 lety se k předmětům přidal ještě cizí jazyk, historie (na kterou se podle Boyda kladl velký důraz [Boyd, 2009, s. 51]), zeměpis a studium literatury – především autorů jako byli Cicero, Vergilius nebo Terentius, včetně autorů řeckých např. Homéra nebo Ezopa, tento typ vzdělání byl již nákladnější, proto se Robert domnívá, že se ho neúčastnilo tolik žáků, jako na stupni základním. Od 16 let se pak mladý občan vzdělával v řečnictví, tj. především se učil správnému způsobu deklamace a umění obhajoby [Robert, 2001, s. 216].

V době císařství existovaly rovněž i vyšší školy pro speciální obory jako bylo

např. právo. Pokud byla rodina mladého občana dostatečně movitá, mohl za vzděláním cestovat (např. Cicerovi potomci) a v Řecku a Malé Asii navštěvovat přednášky slavných filozofů [Robert, 2001, s 216].

Z výše uvedeného se dá odvodit, že poměrně velká část obyvatelstva římské říše byla gramotná – ať už občané nebo otroci, kteří jim vzdělání poskytovali, opisovali knihy atd. I když především ve vysokých kruzích byli všichni občané gramotní, tato skutečnost ještě neznamena, že se mimo dopisování věnovali i četbě – podle Roberta Cicero i Seneca odsuzovali spoluobčany oddávající se nicnedělání nebo rozkoším [Robert, 2001, s. 188]. Podobně i chudí občané, kteří měli ve veřejných lázních, které sloužily jako jakási zábavní centra, k dispozici knihovny, mohli být spíše více zaujati zde pořádanými veřejnými hrami nebo konverzací s dalšími návštěvníky. Stejně jako dnes tedy pouhá gramotnost nemusela nutně znamenat automaticky i kupování či půjčování a čtení knih. Podobně vlastnictví knih zároveň neznamena, že byly tyto knihy i čteny. Mnozí boháči je rádi vystavovali na odív a předkládali je jako známku své vzdělanosti.

Kdo tedy byli v antickém Římě čtenáři? Domnívám se, že jimi byli především žáci ve školách, studenti, občané a propuštěnci různého materiálního zázemí, kteří byli sami literárně činní, bohatí občané – vzdělanci se zájmem o literaturu (často mecenáši nebo i sami autoři). Dále otroci zaměstnaní jako vychovatelé a učitelé, opisovači, knihovníci, správci apod. – tedy působící v jakémkoli oboru, který vyžadoval práci s psaným slovem.

3 Osobní knihovny ve starověkém Římě a římské říši

3.1 Vymezení termínu osobní knihovny

Anglický termín „private libraries“ lze do českého jazyka přeložit jako „soukromé knihovny“ i jako „osobní knihovny“.

Soukromé knihovny bychom si mohli definovat jako veškeré knihovny, vlastněné jedním i více majiteli, které nebyly přístupné veřejnosti. Zahrnuje v sobě např. i odborné sbírky knih institucí jako byly školy a gymnasia.

Nicméně při používání termínu „private libraries“ většina autorů rozebírá téma osobních knihoven více i méně známých osobností, o kterých se nám dochovaly informace. V následujícím textu se i já budu převážně zabývat knihovnami osobními.

3.2 Charakteristika osobních knihoven

Osobní knihovny existovaly na území římské říše od 2. stol. př. n. l., ovšem více se začaly rozvíjet ve století následujícím. Dochovaly se nám informace o osobních knihovnách, jež patřily aristokratům, bohatým občanům státu, lidem vzdělaným a většinou též literárně činným.

Tyto privátní knihovny patřící římským občanům se nenacházely pouze na území hlavního města, ale často naopak v menších městech v Itálii a v provinciích na venkově, ve vilách, do kterých se jejich majitelé často uchýlovali, jelikož v nich nacházeli klidnější a zdravější prostředí pro studium a vlastní literární tvorbu [Robert, 2001, s. 200]. Nebylo výjimkou, že měl významný občan i více osobních knihoven – v obydlích v Římě a ve vilách na venkově.

Od období Augustovy vlády se vlastnictví knihovny stalo známkou společenského postavení. Jejím prostřednictvím se dávala najevo vlastní vzdělanost a bohatství. Bohatství za budováním osobní knihovny většího typu jistě stálo, o vzdělanosti těchto majitelů by se na druhou stranu dalo polemizovat [Cejpek, 2002, s. 35].

Samozřejmě lze předpokládat, že i méně movití občané vlastnili malou osobní knihovnu nebo alespoň menší sbírku knih, ovšem můžeme tak spíše jen usuzovat

vzhledem k poměrné rozšířenosti gramotnosti, oběhu a produkci knih, než z konkrétních dochovaných památek nebo písemných zmínek.

Osobní knihovny se ve velikosti fondu i prostoru místnosti a v počtu místností lišily, stejně tak i ve výzdobě. Někdy se jednalo jen o místnosti s knihami uloženými v policích, které si jejich vlastník dle libosti vynášel a četl kdekoli v komplexu vily, v jiných případech se mohlo jednat i o místnosti, ve kterých bylo i místo pro stůl na čtení a psaní. Dá se ale předpokládat, že ty významnější byly dekorovány malbami a bustami s podobou oblíbených spisovatelů majitele, jejichž díla se v knihovně nacházela nebo zpodobňující božstva, která bděla nad domem a rodinou občana. Zastáncem bohaté zdobnosti privátních knihoven byl architekt Vitruvius, který argumentoval, že velké osobní knihovny významných občanů republiky jsou často i místem státních porad a podobných společenských událostí a tudíž by měly reprezentovat společenský a politický vliv jejich majitelů [Vitruvius, 1974, s. 217].

Knihovny byly spravovány otroky patřícími do rodiny, nedá se ovšem předpokládat, že by bylo běžné, aby vlastník knihovny zaměstnával jednoho nebo více otroků, kteří by se starali jen o knihovnu, její organizaci a fond. Spíše se domnívám, že správa knihovny byla jednou z povinností otroka, který sloužil jako domácí učitel nebo opisovač apod. Někteří vzdělání občané s mimořádným zájmem o literaturu, jako byli Cicero nebo Atticus, ovšem vlastnili takové množství knih a knihoven, které si udržování stálým personálem žádalo [Staikos, 2005, s. 82].

Fond knihoven se získával několika způsoby. Především ze začátku byl často přivážen jako válečná kořist z dobytých území, jak podotýká Cejpek, který uvádí jako příklad římského konzula Lucia Emilianu Paula, který si do Říma v roce 168 př. n. l. přivezl knihovnu makedonského krále Persea [Cejpek, 2002, s. 33]. Dále docházelo k půjčování a opisování knih ze sbírek přátel, případně v pozdější době k opisování knih z veřejné knihovny. Mecenáši, podporující nadějně nemajetné autory jistě zaplňovali své knihovny i jejich díly. K nákupu knih nejprve docházelo v kulturně vyspělejších Řecku, ovšem od poloviny 1. stol. př. n. l. už se začal rozvíjet knižní obchod i v Římě a okolí (viz kapitola 2).

Fielden se domnívá, že fondy osobních knihoven obsahovaly oproti veřejným knihovnám kvalitnější kopie s menším počtem chyb. Dále bylo jejich předností, že nebyly postihovány císařskou cenzurou, která se projevovala ve formě odstraňování knih některých autorů z veřejných knihoven [Fielden, 2001].

Někteří občané ještě za svého života věnovali část nebo celý fond vlastní

knihovny k veřejnému užití. Do veřejných knihoven se posléze po smrti majitele často knihy z privátních sbírek dostaly buď konfiskací, nebo na výslovné přání vlastníka. V případě skutečnosti, kdy po majiteli nezůstal potomek, který by se o knihovnu mohl starat a dále ji rozvíjet, si pak fond z privátní knihovny bez majitele našel cestu do oběhu knižního trhu.

Majitelé osobních knihoven nechávali často své přátele knihovnu navštěvovat a umožňovali jim i půjčení několika knih k opsání. Pokud „uživatel“ potřeboval studovat větší množství knih, ale nepotřeboval je celé, jistě nebylo problémem s nimi po dohodě s majitelem pracovat na místě [Casson, 2001, s. 75]. Toto počínání mohlo znamenat položení základů fungování veřejných knihoven, nicméně faktem zůstává, že do vzniku veřejných knihoven bylo vzájemné půjčování a opisování knih výsadou aristokracie a jejich přátel z řad spisovatelů a badatelů [Fielden, 2001].

3.3 Vybrané osobní knihovny na území Říma a římské říše

3.3.1 Vila papyrů v Herculaneu

Vila papyrů a její knihovna v Herculaneu byla pravděpodobně založena Caesarovým tchánem a politickým rivalem Cicera L. Calpurniem Pisonem, který byl konzulem roku 58 př. n. l. Díky zasypání lávou roku 79 n. l. při výbuchu Vesuvu se knihovna ve vile dochovala velmi dobře a může nám poskytnout ukázkou toho, jak starověké římské osobní knihovny vypadaly.

Jedná se o místnost velkou 3 x 3 m, která byla součástí rozsáhlé vily. Stěny knihovny byly obestavěné dřevěnými policemi na knihy, asi 1,6 m až 1,8 m vysokými. Dále se v místnosti nacházel samostatný regál (skříň se svitky) s přihrádkami pro svitky z obou stran, který zabíral většinu podlahy, zdobené mozaikou, a nechával mezi ním a policemi u zdí prostor dostatečně velký pouze pro průchod. Další svitky byly nalezeny v malých bednách a několik se jich našlo volně ležet v dalších částech vily.

Celkem se ve vile našlo přes 1800 papyrových svitků, většina jich byla v řečtině, několik v latině, převažovala díla epikurejského filozofa Filodéma (cca 75 př. n. l. - 40 př. n. l.), se kterým se Piso přátelil, a další filozofické spisy.

Dveře knihovny vedly na kolonádu, kde si její uživatel mohl knihy v klidu studovat – je zde tudíž evidentní řecký vliv architektury knihoven [Casson, 2001, s. 74 – 75].

Staikos se domnívá, že tato místnost byla spíše místností pro čtení a psaní, než plnohodnotná knihovna a předkládá i digitální rekonstrukci místnosti, která jeho teorii podporuje (obr. 4) [Staikos, 2005, s. 227 a 230].

3.3.2 Knihovny Tita Pomponia Attica

Titus Pomponius Atticus (109 – 32 př. n. l.) se ve své době stal jednou z nejdůležitějších spojnic řeckého knižního obchodu a pozvolna se tvořícího obchodu římského. Nebyl ovšem jen jakýmsi vydavatelem pro svůj okruh vzdělaných a literárně činných přátel, byl i autorem - především biograficky a historicky zaměřených děl. Ve svých vilách v Brundisiu, Epiru, Athénách a Římě vlastnil bohaté sbírky knih. Jen v Římě měl Atticus tři domy a v každém z nich knihovnu. Proslavená byla bohatě zdobená vila zvaná Amalthea, nacházející se na severovýchodě Řecka v Epiru, ve čtvrti Chaonia. V Brundisiu (Brindisi) na jihovýchodě Itálie pak vlastnil navíc i písařskou dílnu.

Bohužel nemáme k dispozici informace o vzhledu těchto knihoven ani o jejich fondu. Pouze Cicero, který měl do Atticových knihoven přístup i v době jeho nepřítomnosti, se zmiňuje o bustě Aristotela, která se v jedné z nich nacházela [Staikos, 2005, s. 92 – 97]. Atticovy knihovny měly podle všeho profesionální vzdělaný personál řeckého původu, který se o ně staral, v čele s propuštěncem Tyranniónem, organizátorem Sullovy knihovny, který byl sám sběratelem knih.

Casson se domnívá, že se fond knihoven stal po smrti Attica součástí Augustových veřejných knihoven na Pallatinu [Casson, 2001, s. 103].

3.3.3 Knihovny Marca Tullia Cicerona

Marcus Tullius Cicero (106 – 43 př. n. l.), zakladatel politické filozofie a sám aktivní politik, měl knihovny zřejmě ve všech svých vilách, které se nacházely kromě Říma především na venkově u západního pobřeží jižní Itálie a ve vnitrozemí jižní Itálie: v Antiu, Arpinu, Cumae, Formiae, Puteoli, Tusculu a na poloostrově Astura v Laziu. Do Astury se Cicero uchýlil po smrti své dcery v roce 45 př. n. l. a o dva roky později tu byl i zavražděn na příkaz Octaviana a Marca Antonia.

Jeho vila v Římě byla postavena přímo na Palatinském pahorku (obr. 2) a obsahovala rozsáhlou knihovnu, vila ovšem byla v době Ciceronova vypovězení z Říma (58 – 57 př. n. l.) spálena. Stejný osud ze stejných důvodů potkal i vilu v Tusculu, ve které se nacházela další bohatá knihovna. Nepotvrdilo se, nicméně se ani nevyvrátilo, že byl obsah obou knihoven spálen spolu s budovami, ve kterých se nacházely. Je možné,

že byly knihy rozebrány Ciceronovými politickými oponenty.

Stejně jako Atticus i Cicero zaměstnával odborný knihovnický personál, který se o jeho početné knihovny staral – víme např. o jistém Dionysiovi, který byl Ciceronem v roce 46 př. n. l. obviněn z krádeže několika knih a podle všeho se mu podařilo utéci i přes snahy jeho pána ho vypátrat. Jiný knihovník jménem Dionysius a jeho kolega Menophilus byli Atticem posláni, aby v Ciceronových knihovnách obstarali slepování stran a označení svitků štítky. Atticus také Ciceronovi doporučil organizátora svých knihoven Tyrannióna, který se v roce 54 př. n. l. posléze postaral o knihovnu ve vile v Antiu. Cicero s ním byl natolik spokojen, že jej doporučil svému bratru Quintovi, který rovněž vlastnil sbírku knih a přál si ji rozšířit. Je dost možné, že Tyrannión, sám sběratel knih, Ciceronovi některé knihy ze své sbírky poskytoval ke studiu a opsání [Casson, 2001, s. 71; Staikos, 2005, s. 82 - 89].

3.3.4 Další vybrané osobní knihovny

- **Knihovna Cornelia a Fausta Sully** se nacházela v Cumě, severozápadně od Neapole a byla založena výrazným politikem Luciem Corneliem Sullou (138 – 78 př. n. l.) a dále rozšiřována jeho synem Faustem Corneliem Sullou (81 – 46 př. n. l.), jenž ji nechával ve správě Tyrannióna, řeckého učenice žijícího v Itálii. Fond knihovny byl na přelomu 60. a 50. let zkatalogizován řeckým filozofem Andronicem z Rhodu [Fielden, 2001]. Cicero se ve své korespondenci zmiňuje, že tuto knihovnu občas využíval. Fond knihovny, zkonfiskován během Augustovy vlády, byl opravdu cenný – obsahoval Aristotelovu knihovnu včetně jeho rukopisů a dalších řecky psaných knih [Casson, 2001, s. 68, 73 a 103].²
- **Knihovny Lucia Licinia Luculla** (118 – 57 př. n. l.) v jeho vilách v Římě, Tusculu, Misenu, Neapoli a Nesis obsahovaly knihy králů ze severu Malé Asie, kterou Lucullus jako vojevůdce úspěšně dobyl. Po odchodu z politiky v roce 66 př. n. l. se Lucullus začal oddávat nákladnému životu a věnoval se nákupu uměleckých děl a knih. Jeho knihovny byly podle všeho postaveny v řeckém stylu: několik menších místností

2 Příběh „cesty“ Aristotelovy knihovny do Sullových rukou je natolik zajímavý, že si zde zaslouží malou odbočku. Aristotelova knihovna byla po smrti Aristotela (384 – 322 př. n. l.) spravována v Athénách jeho žákem Theofrastem (cca 372 – 287 př. n. l.). Ten ji odkázal svému příteli Néleovi, který ji přemístil do osady Sképsis v Malé Asii. Když pergamský král Eumeneus II (197 – 159 př. n. l.) ovládl Sképsis, ukryli Néleovi potomci knihy ve sklepě, kde byly ovšem na 150 let ponechány napospas škůdcům a vlhku. Kolem roku 100 př. n. l. byla tehdejšími majiteli prodána do Athén bohatému muži jménem Apelikón z Teu, který ji nechal restaurovat. Krátce po jeho smrti dobyl Sulla Athény a knihovnu získal pro sebe (Ekschmitt, 1974, s. 210 – 211; Thompson, 2007, s. 29).

pro uložení knih a kolonáda pro čtení. Knihovny, především ta největší v Tusculu, byly přístupné nejen přátelům, ale i řeckým intelektuálům, žijícím v římské říši. Fond těchto knihoven byl po Lucullově smrti zkonfiskován Augustem [Casson, 2001, s. 69 a 103; Staikos, 2005, s. 73].

- **Knihovna Asinia Pollia.** Bylo by neuvěřitelné, kdyby zakladatel první veřejné knihovny v Římě, schopný řečník a bývalý senátor a konzul nevlastnil velkou sbírku knih. Gaius Asinius Pollio (75 př. l. n. - 4 n. l.) se přátelil s mnoha spisovateli, včetně básníka Horatia a jeho vila v Římě byla místem setkávání těchto spisovatelů. Kromě velké sbírky uměleckých děl v ní vlastnil i knihovnu, složenou jak z knih zakoupených v římských knihkupectvích, tak z knih přivezených jako lup z Parthie [Staikos, 2005, 131].

- **Knihovna Marcuse Terentia Varrona** (116 – 27 př. n. l.) byla tvořena velkou sbírkou vědeckých, historických a filozofických knih, jejichž většina byla Verronem nakoupena v Athénách, kde trávil hodně času. Ačkoliv byl v občanské válce mezi Pompeiem a Caesarem přívržencem Pompeie, udělil mu Caesar po svém vítězství milost, s velkou pravděpodobností se domníval, že bude Varronovy cenné vědomosti potřebovat při budování první římské veřejné knihovny. Marcus Antonius ovšem neměl po Caesarově zavraždění o tyto vědomosti zájem, Varro se ocitl v nemilosti a jeho vila v Casinu byla spálena spolu s tamní obsáhlou knihovnou [Staikos, 2005, s. 67]. Za Augustovy vlády byl Varro opět omilostněn a podílel se na organizaci prvních veřejných knihoven v Římě (viz 4.1). Zbývající fond Varronových sbírek se podle Cassona stal součástí Augustových knihoven na Palatinu [Casson, 2001, s. 103].

- **Knihovna Epafrodita** (zemřel cca 95 n. l.), Neronova sekretáře, obsahovala až 30 tisíc děl na svitcích i kodexech, psaných v latině i řečtině [Cejpek, 2002, s. 35].

- **Knihovna Menandrova domu v Pompejích.** V Menandrově domě se našla místnost, která mohla sloužit jako knihovna. Staikos tak usuzuje z nalezených držáků ve zdi, jimiž k ní mohly být připevněné police s knihami [Staikos, 2005, s. 226].

- **Pliniova osobní knihovna v Laurentu.** Plinius mladší (61 – 113 n. l.) měl rovněž několik vil, ve kterých se nejspíš nacházely sbírky knih, ovšem jen o vile v Laurentu víme, že obsahovala dvě místnosti, sloužící jako knihovny. Jedna z místností měla tvar písmene D a okna rozvržená tak, aby se v místnosti dalo celý den číst. Okolo stěn se nacházely skříně s knihami méně známých autorů filozofických děl. V jiné části vily pak podle vlastních slov měl několik menších místností, ve kterých mohl kdykoli nerušeně pracovat. Jednou z těchto místností byla i místnost pro čtení, jiná místnost pak

sloužila k opisování a další ke skladování knih [Staikos, 2005, s. 200].

- **Knihovny Heroda Attica.** Řecký aristokrat a římský senátor Herodes Atticus (Lucius Vibullius Hipparchus Tiberius Claudius Atticus Herodes; 101 – 177 n. l.) vlastnil sbírky knih v několika svých vilách. Vila v Marathonu možná měla knihovnu, ovšem nemáme k této domněnce žádné důkazy. Dochovala se nám ale vila s knihovnou, kterou měl Herodes Atticus ve městě Eua na jihu Řecka. V této vile byla odkryta obdélníková místnost s náznaky výklenků na regály a sochy [Staikos, 2005, s. 245 – 246].

4 Veřejné knihovny ve starověkém Římě a římské říši

4.1 Počátky

Záměr postavit veřejnou knihovnu v Římě jako první projevil Gaius Julius Caesar (100 – 44 př. n. l.). Casson cituje Caesara: „Učinil jsem rozhodnutí postavit knihovny řeckých a latinských knih pro veřejné využití, obě tak velké, jak jen bude možné.“ [Casson, 2001, s. 79]. V čele knihovny měl stanout odborník Marcus Terentius Varro, autor třísvazkového díla „De bibliothecis“. Je zde možnost, že Caesar uvažoval i o vydání příkazu nechat z Alexandrijské knihovny do Říma převézt část jejího fondu, asi 40 tisíc svitků, které mu darovala královna Kleopatra [Ewald, 2004, s. 9]. Tyto knihy ovšem v roce 47 př. n. l. shořely a do své smrti již Caesar žádné konkrétní kroky ke zbudování knihovny nepodnikl [Cejpek, 2002, s. 31].

O několik let později na Caesarovy plány navázal Asinius Pollio – řečník, spisovatel a vojevůdce, blízký přítel největších básníků své doby, včetně Vergilia a Horatia. V roce 39 př. n. l. stál Pollio v čele vítězného tažení proti Parthům, které mu přineslo dostatek financí na stažení se z politiky i na vybudování první veřejné knihovny Říma. Knihovna byla situována blízko místa, kde bylo později postaveno Trajanovo forum a měla dvě části – s řeckou a latinskou literaturou, tak jak už naplánováno Caesarem – a jak se později stalo téměř normou nejen pro veřejné knihovny. Bohužel se o knihovně dochovaly pouze písemné zmínky, nebyly nalezeny ani její základy; Staikos umisťuje knihovnu do komplexu veřejných budov zvaného Atrium Libertatis, který nechal Pollio ze svých prostředků zrekonstruovat [Staikos, 2005, s. 132]. Casson odhaduje, že knihovna musela být postavena mezi lety 44 př. n. l. (zavraždění Caesara) a rokem 27. př. n. l., kdy zemřel Terentius Varro, který byl jediným žijícím autorem, majícím v knihovně svou sochu – vedle dalších slavných, již zesnulých spisovatelů [Casson, 2001, s. 80]. Podle Staikose je dost pravděpodobné, že historik i pomáhal s organizací knihovny, což může být důvodem přítomnosti Varronovy sochy [Staikos, 2005, s. 132]. Boyd popisuje Varronovu roli v budování veřejných knihoven v Římě jako funkci ředitele císařských knihoven, nicméně nic nenasvědčuje tomu, že tuto funkci opravdu zastával, vzhledem ke své politické opozici vůči Augustovi [Boyd, 2009, s. 40] a vzhledem k tomu, že je především spojován s

knihovnou Asinia Pollia, která nebyla knihovnou patřící císaři [Houston, 2002, s. 157].

4.2 Charakteristika veřejných knihoven

4.2.1 Architektura a zařízení knihoven

Architektury velkých veřejných knihoven římské říše byli s největší pravděpodobností architekti monumentálních veřejných komplexů budov chrámů nebo lázní, jejichž součástí bylo mnoho veřejných knihoven. Tito architekti byli ve službách císařů, stavěli a renovovali palácové komplexy a chrámy. Architekt nejen navrhoval budovy a zhotovoval jejich plány (dochovaly se nákresy z 1. stol. př. n. l.), ale vybíral i přesné umístění, orientaci budovy a dohlížel i na stavbu knihovny [Staikos, 2005, s. 328].

Ačkoliv zpočátku byla římská architektura silně ovlivněna architekturou řeckou, v době, kdy docházelo ke stavbě veřejných knihoven v římské říši, se už vyvinul vlastní římský styl, tudíž římské veřejné knihovny se již od počátku velmi lišily od veřejných knihoven řeckých. Na rozdíl od řeckých knihoven byly římské primárně navrhovány pro čtenáře, aby tvořily příjemné prostředí pro čtení a práci s textem pro uživatele; nebyly jen místem pro skladování knih, ve kterém si je mohla veřejnost půjčovat. Při růstu počtu knih v římských knihovnách tak mohl po čase nastat problém s nedostatkem místa pro uskladnění knih – viz 4.2.2 [Casson, 2001, s. 82 a 88].

Nejvýznamnějším architektem za císaře Augusta byl patrně Vitruvius (Marcus Vitruvius Pollio; cca 80-70 – cca 15 př. n. l.); o architektovi císaře Domitiana (vláda 81 – 96 n. l.) - Rabiriovi - dokonce víme, že renovoval Augustovu dvojjazyčnou knihovnu, pracoval i na komplexu císařských budov na Palatinu (obr. 2) – je možné se domnívat, že se tudíž i podílel na podobě tamních knihoven. Appolondrus z Damašku působil především za císaře Trajana (vláda 98 – 117 n. l.) a vtiskl podobu Trajanovu foru a Trajanovým lázním.

Velké římské knihovny se vyznačovaly dokonalou symetričností a velkolepostí, obě tyto kvality měly v návštěvníkovi umocnit pocity výjimečnosti vědění, které knihovna zprostředkovávala. Propojení s chrámem či jeho těsná blízkost a socha příslušného boha či bohyně v zadní stěně knihovny pak pocit nadpozemskosti ještě umocňovala [Boyd, 2009, s. 19].

Knihovny byly většinou situovány na východ, což umožňovalo dostatečný

přísun denního světla v ranních a dopoledních hodinách [Thompson, 2007, s. 83]. Měly obdélníkový tvar a okna jen na čelní stěně, ve které se nacházel i vchod, ochraňovaný stoyou před nepřízní počasí. Některé knihovny měly přední stěnu tvořenou pouze sloupy. Uvnitř budovy se několik schodů výše kolem stěn nacházela paralelní sloupořadí, nesoucí galerii, která sloužila jako sklad pro knihy, případně jako galerie uměleckých děl. Pod galeriemi se podél stěn nacházely police s knihami. Schody, které ke kolonádám vedly, měly nejen estetickou funkci, ale sloužily i k sezení a ochraňovaly knihy před případnou povodní (obr. 5) [Staikos, 2005, s. 348].

Regály na knihy nazývané *armaria*, případně *scrinia* byly zhotovené ze dřeva a opatřeny číslem a kromě delších stěn byly částečně vestavěné i do zadní zdi bez oken, ovšem nikdy do přední vstupní stěny. *Armaria* byly vestavěny asi 60 cm hluboko do stěny knihovny, 40 cm nad podlahou a byly široké kolem 150 cm a vysoké do 170 cm. Tyto skříňové regály byly číslovány a uvnitř rozděleny přepážkami, které umožňovaly skladování několikasvitkových děl pohromadě a měly – nejspíše dvoukřídle - dveře, které se daly uzavřít [Casson, 2001, s. 82; Staikos, 2005, s. 353].

Z vnitřní strany byly stěny knihovny obloženy do určité výšky nejčastěji mramorem, který nejen dobře vypadal, ale zároveň poskytoval materiálům uvnitř knihovny ochranu před vlhkostí. Nad úrovní polic bývaly stěny obloženy omítkou s malbami významných osobností. Podobně i dřevěný strop s obložením byl nejspíše vyzdoben malbou, specificky malbou reliéfní. Podlaha knihovny byla buď obložena mramorem, nebo – od 1. stol. n. l. - i barevnými mozaikami. Po vzoru soukromých knihoven byly veřejné knihovny vyzdobeny bustami nebo i celými sochami významných spisovatelů a myslitelů minulosti, případně i současnosti. Augustus nechal dokonce do knihovny na Palatinu umístit bronzový nápis z Delf, jako ukázkou starého řeckého umění a příklad tehdejšího archeologického bádání [Boyd, 2009, s. 21].

4.2.2 Složení, organizace a ochrana knihovního fondu

Knihovny ve svém fondu obsahovaly knihy jak v latině, tak v řečtině, velké knihovny (už např. výše zmíněná knihovna Asinia Pollia) měly většinou rovnou dvě části pro každý jazyk [Casson, 2001, s. 99].

Nicméně knih latinské literatury obsahovaly římské knihovny početně. Z jedné básně, kterou napsal básník Ovidius v době svého vypovězení z Říma, se dozvídáme, že knihovna na Palatinu vlastnila knihy klasických i současných autorů. Knihovny poskytovaly ke čtení tituly z prózy a poezie, které nejspíše nebyly uloženy odděleně; dále pak projevy, císařské dokumenty a listiny (především knihovna

Trajanova fora) a odborné práce v knihovně v Chrámu míru [Boyd, 2009, s. 25]. Součástí jejich fondu byly i historické archivy, dochované z doby, která založení veřejných knihoven dlouho předcházela [Ewald, 2004, s. 11]. Lze předpokládat, že knihovny v provinciích ještě navíc vlastnily knihy místních autorů, které se v knihovnách v Římě nevyskytovaly [Casson, 2001, s. 121].

Nárůst fondu nebylo možné řešit navýšením počtu mobilních polic, jak je to možné dnes. Veřejné knihovny měly lahodit oku a počet vestavěných polic nebylo možné zvýšit – nedostatek místa v knihovně se tudíž řešil stavbou nové knihovny. Casson poukazuje na skutečnost, že zhruba do období Trajanovy vlády počet veřejných knihoven poměrně rychle rostl – a tuto skutečnost připisuje právě potřebě místa pro nové přírůstky knih. V polovině 3. stol. n. l. jich jen v samotném městě bylo 29. Lze se také domnívat, že se knihovny pak přirozeně specializovaly, protože nebylo třeba, aby knihovny umístěné poměrně blízko sebe skladovaly všechny totožné tituly [Casson, 2001, s. 100].

Knihy byly pro knihovnu získávány především opisováním, dále pak dary, konfiskací nebo nákupem [Houston, 2002, s. 173]. Spisovatelé darovali kopie svých děl přátelům a knihovnám – mít své knihy ve veřejné knihovně bylo velmi důležité pro šíření povědomí o díle a bylo rovněž otázkou prestiže. Starší díla se rovněž získávala ze soukromých knihoven milovníků literatury, jako byl Atticus (po smrti) nebo Lucullus (konfiskace). Řecké texty se z velké části získávaly opisováním knih v Alexandrijské knihovně [Casson, 2001, s. 102 - 103].

Katalog knihoven se většinou skládal z několika svitků, které byly rozděleny na kategorie. V těch byly vypsány, nikoliv abecedně, tituly, které do příslušné kategorie patřily. Záznam v katalogu obsahoval název díla, počet řádků v díle, prvních několik slov textu a poznámku o autorovi [Thompson, 2007 s. 76 – 77]. Hledání v katalozích se posléze usnadnilo s použitím kodexu [Casson, 2001, s. 135]. Ke svitkům se přidával štítek s názvem díla, počtem knih a počtem řádků v každé knize [Thompson, 2007, s. 75].

Přestože byly police v knihovnách číslovány, nebylo snadné svitek najít, i když byla známa jeho přibližná lokace, jelikož v každé ležely na sobě horizontálně stovky svitků (obr. 6). Po vybrání požadovaných svitků je knihovník položil vertikálně do koženého kbelíku určeného pro přenos papyrových knih (obr. 7) [Casson, 2001, s. 106].

Ochranu knižního fondu proti jasnému dennímu světlu a vlhku, tedy nejškodlivějším faktorům, řešili Římané několika způsoby. Proti vlhkosti vzlínající ze

stěn se knihy ochraňovaly umístěním zadní stěny *armarii* několik centimetrů od stěny. Malta stěn se začala vyrábět spíše ze střepů než z písku. Stavěly se dokonce ochranné zdi, které byly paralelní k vnějším stěnám. Mezi vnější a ochrannou zdí byla průchozí chodba (*peristasis*), která byla na nižší úrovni, než podlaha knihovny a nejspíše se do ní odváděla voda. Vlhkost ve vzduchu a denní světlo se regulovaly omezením průvanu a přítomností jen malých oken v přední – východní stěně a světlíků uprostřed střechy knihovny. Malá okna na východní stěně a světlík poskytovaly knihovně osvětlení, dále se lze domnívat, že si knihovníci uvnitř knihovny ve skladovacích prostorách bez oken svítili i olejovými lampami [Staikos, 2005, s. 340 – 342].

Zde bych ráda předložila důkaz, že se římsí architekti problematikou ochrany knižního fondu opravdu zabývali. Vitruvius ve svých Deseti knihách o architektuře píše: „Ložnice a knihovny mají být obráceny k východu. Způsob jejich užívání vyžaduje totiž světlo ranní. V takových knihovnách nebudou ani práchnivět knihy. V knihovnách obrácených totiž k poledni nebo k západu poškozují knihy moly a vlhkost, jelikož tam mají přístup vlhké větry, které pak plodí a podporují moly a které tím, že do knihoven vhánějí proudy vlhkého vzduchu, kazí knihy plesnivinou.“ [Vitruvius, 1974, s. 215].

4.2.3 Správa knihoven, její zaměstnanci a poskytované služby

Vzhledem k tomu, že se nám o knihovnách dochovaly většinou pouze písemné zmínky o jejich existenci, fragmenty knihovních katalogů, případně základy nebo trosky budov, o kterých se můžeme pouze domnívat, že sloužily jako knihovny; není jednoduché udělat si obraz o tom, jak konkrétně byly administrativně spravovány.

Je ovšem možné se domnívat, že veřejné knihovny, především ty většího typu patřící císaři, byly spravovány hierarchickou sítí kvalifikovaných pracovníků od vysokých úředníků (z řad dobře postavených občanů), přes propuštěnce, po otroky vykonávající složité i ty nejjednodušší práce. Přičemž osoba císaře byla pro správu a vůbec existenci veřejných knihoven klíčovou.

Thompson tuto domněnku potvrzuje, když rozebírá dochované poznatky o chodu Alexandrijské knihovny, která byla od přelomu letopočtu nejen vzorem pro velké veřejné knihovny, ale i součástí knihoven římského impéria. Vedoucí úředníci byli nazýváni *procuratores*, vyšší knihovníčtí pracovníci *bibliothecarii*, asistenti – otroci byli zvaní *a bibliotheca*, opisovači *antiquarii*, archiváři pak *bibliophulakes*. Početná obsluha knihovny pak byla rekrutována z řad otroků vlastněných státem (*servi publici*). Těchto zaměstnanců bylo v Alexandrijské knihovně tolik, že měli dokonce vlastního

lékaře [Thompson, 2007, s. 78].

Známe jména některých *bibliothecarii* působících ve veřejných knihovnách v Římě: za Augusta to byl např. Pompeius Macer, v době Trajanovy a Caligulovy vlády Tiberius Julius Pappus a za Claudia jakýsi Scirtus [Fielden, 2001].

Procuratores bibliothecarum – ředitelé - nezastávali pouze vedoucí knihovnické funkce, ale měli na starosti i další státem uložené povinnosti, ať už finančního nebo diplomatického rázu [Thompson, 2007, s. 78 - 79]. Například učitel císaře Hadriana, Lucius Julius Vestinus byl zároveň říšským sekretářem, kurátorem Alexandrijského muzea a prokurátorem knihoven v Římě [Boyd, 2009, s. 42; Staikos, 2005, s. 361]. Mezi další muže zaměstnané v této pozici patřili třeba Dionysius z Alexandrie (kolem roku 100 n. l.) nebo spisovatel Suetonius, oba za císaře Hadriana [Fielden, 2001].

Boyd, analyzující dochované nápisy z římských knihoven, více méně potvrzuje Thompsonův text. Rozebírá více funkcí lékaře, starajícího se o zaměstnance knihovny (*medicus a bibliothecis*), který byl z řad propuštěnců. Poukazuje ještě na nápisech se často vyskytující termín *librarius*, který označoval dobře vzdělaného úředníka z řad otroků. Tuto funkci občas zastávala i žena. *Librarius* může být alternativním označením funkce *antiquarius* [Boyd, 2009, s. 38].

Houston a Casson zmiňují otroky zvané *vilici*, kteří v kontextu knihoven zastávali dozorcí, manažerskou funkci nad ostatními otroky (*a bibliotheca*) a udržovali budovu knihovny [Casson, 2001, s. 98; Houston, 2002, s. 141]. Houston se zároveň domnívá, že i když byly tyto knihovny na svou dobu ohromné, nebyly tak velké, že by např. *a bibliotheca* měli předepsanou pouze jednu specifickou funkci k zastávání; předpokládá ovšem, že to byli především oni, kteří asistovali čtenářům. Dále zdůrazňuje domněnku, že zaměstnanci veřejných knihoven z řad otroků nepracovali pouze v jedné z knihoven, ale když už jednou zastávali knihovnické funkce, pracovali zrovna v té státní knihovně, která jejich služby potřebovala. Houston také předpokládá, že alespoň v době počínajícího císařství pocházela většina kvalifikovaných knihovníků ze soukromého sektoru otroků, kteří se starali o knihovny bohatých občanů státu a v 1. stol. n. l. patřili zaměstnanci veřejných knihoven v Římě k osobnímu císařovu personálu [Houston, 2002, s. 141 – 156].

Nakonec se zaměříme na služby, které veřejné knihovny v římské říši nejspíše poskytovaly. Veřejné knihovny v Římě měly otevřeno jen určitou dobu - od úsvitu do poledne - [Casson, 2001, s. 106] a určité dny (dny se dělily na úřední a neúřední a na dny zasvěcené bohům a běžné dny [Robert, 2001, s. 129]) a nedovolovaly vypůjčení

knih domů. Toto ovšem neplatilo pro císařské knihovny na Palatinu, kde záleželo na nařízení císaře a jeho nejbližších asistentů [Staikos, 2005, s. 363].

Veřejné knihovny sloužily spisovatelům, učencům, literárním nadšencům a opisovačům, kteří opisovali buď pro své pány, nebo pro knihkupectví na zakázku od zákazníka. S největší pravděpodobností si knihy nemohli z důvodu bezpečnosti z polic vzít sami čtenáři, ale byly jim nošeny zaměstnanci knihovny. Kromě schodů, na kterých se dalo sedět, byly k pohodlnému čtení a opisování v knihovně k dispozici i čtecí stolky, zvané *pluteus* [Boyd, 2009, s. 23].

4.3 Vybrané veřejné knihovny

4.3.1 Veřejné knihovny v Římě

- **Knihovna v Atriu Libertatis, též knihovna Asinia Pollia** byla rozebrána v kapitole 4.1.
- **Knihovna na Palatinském pahorku**, rovněž zvaná **Knihovna Apollonova chrámu**, byla druhou veřejnou knihovnou postavenou v Římě. Jak už naznačuje druhý název, byla spojena s Apollonovým chrámem a postavena císařem Augustem krátce po roce 28 př. n. l. v severní části Palatinu (obr. 2). Měla dva sály, umístěné vedle sebe, pro latinskou a řeckou literaturu [Casson, 2001, s. 83 - 85]. Byla velmi poničena při velkém požáru Říma v roce 64 n. l. a za Domitiana renovována (v letech 81 - 96 n. l.). Tato knihovna sloužila primárně císaři a jeho zaměstnancům a byla císaři přímo podřízena – záleželo jen na něm, do jaké míry se chtěl chodem knihovny zabývat. Umístění díla v této knihovně znamenalo pro současné autory velkou čest a bylo známkou jakési kanonizace autora a jeho díla [Horsfall, 1993, s. 60]. Tato knihovna byla definitivně zničena při velkém požáru 18. března 363 n. l. [Boyd, 2009, s. 6].
- **Knihovna Augustova chrámu.** Tato knihovna byla na Palatinu postavena na popud císaře Tiberia (vláda 14 - 37 n. l.) a dostavěna za Caliguly (vláda 37 - 41 n. l.) [Boyd, 2009, s. 9]. Byla otevřena v srpnu 37 n. l. a umístěna nejspíše na severu nebo severovýchodě pahorku, ovšem nic se z ní nedochovalo. Z písemných památek víme, že zde byla umístěna socha Apollona, která měřila kolem 15 metrů, tudíž lze soudit, že i budova knihovny byla velmi rozsáhlá – musela být alespoň 18 m vysoká. Zachoval se nápis, který jako ředitele Tiberiových knihoven jmenuje Tiberia Julia Pappuse, římského občana, který kromě této funkce jinou důležitou funkci nezastával [Houston,

2008, s. 251 - 254].

- **Knihovna Tiberiova paláce** byla umístěna na Palatinu, ovšem její přesné umístění je nejasné. Někdy je tato knihovna považována za totožnou s knihovnou u Augustova chrámu. Knihovna byla zřejmě částečně i archivem – vedle knih uchovávala především státní listiny a jiné dokumenty [Boyd, 2009, s. 12]. Thompson cituje Catona Mladšího, který tvrdí, že v době vlády Marca Aurelia (161 – 180 n. l.) byla tato knihovna a knihovna Augustova chrámu spojena [Thompson, 2007, s. 33].
- **Knihovnu Portica Octaviana** nechal postavit Augustus na počest své sestry a jejího zemřelého syna kolem roku 23 př. n. l. mezi Kapítolem a Tiberou. Ředitelem knihovny byl císařem zvolen propuštěnec a filolog Gaius Mellissus [Staikos, 2005, s. 137]. Z písemných záznamů se dozvídáme, že měla řeckou a latinskou část, bohužel se z ní nic nedochovalo. Císař Domitian nechal knihovnu rekonstruovat po požáru v roce 80 n. l. a část jejího fondu nahradit kopiemi z Alexandrijské knihovny [Casson, 2001, s. 81 a 92]. Ve své době byla prý jednou z nejvíce navštěvovaných knihoven [Boyd, 2009, s. 27].
- **Knihovna Chrámu Míru** byla postavena za císaře Vespasiana kolem roku 70 n. l., byla bohatě zdobena a obsahovala především knihy filologického zaměření [Boyd, 2009, s. 29]. Na místě Vespasianova fora se dochovaly zbytky budovy, které knihovně mohly patřit, ovšem nedá se tak tvrdit s jistotou. Knihovna byla zničena požárem v roce 191 n. l., později byla zrekonstruována – ovšem neví se kým ani kdy. Jisté je, že koncem 4. stol. n. l. ještě stála [Casson, 2001, s. 92].
- **Knihovna na Trajanově fóru – Bibliotheca Ulpia** vznikla v letech 112 – 117 n. l. jako součást komplexu, do nějž patřil ještě Trajanův sloup a bazilika Ulpia [Platner, 1929, s. 84]. Náměstí bylo umístěno podél Kapitolského pahorku a navrženo řeckým architektem Apollondrem z Damašku [Boyd, 2009, s. 15]. Knihovna se zachovala natolik, že je možná její téměř úplná rekonstrukce (obr. 8). Knihovna měla dvě budovy (s latinskými a řeckými texty), čelem naproti sobě, vzdálené od sebe 37,8 m, s portikem mezi sebou, uprostřed něhož stál mohutný Trajanův sloup (obr. 9). Knihovna, která se nacházela na jihozápadě od sloupu, blíže Kapitolu, se zachovala lépe: dochovala se podlaha, vyzdobená žulou a žlutým mramorem, spodní části zdí a velké množství úlomků kamene a bílého mramoru z výzdoby zdí. Tato knihovna měřila 27,1 x 20,1 m, měla dvě podlaží a klenutou střechu se skleněnými okny. Z naznačeného výklenku v zadní stěně lze usoudit, že tam byla umístěna socha velmi velkých rozměrů, pravděpodobně z bílého mramoru. V zadní části knihovny se nacházely schody, kterými

se dalo dostat do druhého podlaží – na galerii. První podlaží v přední části knihovny nemělo zeď, pouze několik sloupů. Pokud byla knihovna zrovna zavřená, umístily se mezi sloupy bronzové zástěny. Podle množství výklenků pro regály lze odhadovat, že jedna budova knihovny mohla pojmout zhruba 10 000 svitků [Casson, 2001, s. 84 – 85; Wightman, 1997, s. 75].

- **Knihovna v Trajanových lázních.** Lázně byly dokončené roku 109 n. l., postavené na popud Nerona. Knihovna měla dva sály naproti sobě, vzdálené asi 300 m od sebe. Zadní stěny obou sálů měly podobu apsidy s výklenkem pro sochu ve středu a celkem dvacet výklenků pro knihy ve dvou řadách nad sebou. Tyto výklenky měly neobvykle velké rozměry: 4,45 m vysoké, 2,06 metrů dlouhé a 0,73 m hluboké [Casson, 2001, s. 90]. Z knihovny se dochovaly trosky (obr. 10).

- **Knihovna v Neronových lázních** byla otevřena spolu s celým komplexem lázní roku 64 n. l., skromné pozůstatky lázní ovšem pocházejí z doby po jejich rekonstrukci architektem Alexandrem Severem na počátku 3. stol. n. l. Dvojitá knihovna se nacházela na severu komplexu. Dochovaly se výklenky na regály a na sochu a zbytky schodů a lavic na sezení [Staikos, 2005, s. 191].

- **Knihovna lázní v Caracalle,** postavená mezi lety 212 až 224 n. l., měla dva identické sály umístěné uvnitř obvodové zdi, naproti sobě a 260 m od sebe. Oba měly obdélníkový tvar rozměrů 36,3 x 21,9 m, přičemž delší stěny tvořily přední a zadní stěny knihoven. Přední stěna knihovnických sálů byla, podobně jako v Ulpii, otevřená, s řadou deseti sloupů. Zadní stěna měla velký výklenek na monumentální sochu a celkem 32 výklenků na regály. Každý sál knihovny měl dvě podlaží, přičemž v tom vyšším se nacházela galerie [Casson, 2001, s. 90-1]. Dochovaly se trosky knihovny (obr. 11).

- **Knihovna na Kapitolu.** O této knihovně se dochovaly pouze písemné zmínky o jejím zničení za požáru v polovině 4. stol. n. l. Její přesné umístění, architektura či obsah jsou ovšem neznámé [Boyd, 2009, s. 15].

- **Knihovna Diokleciánových lázní** byla spolu s komplexem postavena koncem 3. stol. n. l. Ačkoliv se lázně dochovaly v téměř původní podobě až do roku 1500, kdy byl Michelangelo pověřen stavbou baziliky na tomto místě, je dnes už téměř nemožné přesně určit, kde v komplexu se sály knihovny nacházely ani jaký měly tvar: mohly mít obdélníkový, ovšem i půlkruhový tvar [Staikos, 2005, s. 194].

4.3.2 Veřejné knihovny mimo město Řím

- **Knihovny v Pompejích.** Amery a Curan se domnívají, že chrám Fortuna

Augusta byl používán jako veřejná knihovna. Stejně tak mohla jako knihovna sloužit i Svatyně obecních bůžků, rozsáhlý veřejný komplex, o jehož přesném užití se odborníci pouze dohadují [Amery, 2002, s. 63]. Staikos uvádí ještě další dvě místa, kde se mohly nacházet velké knihovny veřejného typu: v komplexu Lararium na hlavním náměstí se nachází obloukovitá místnost s osmi menšími výklenky a jedním větším; dále je možné, že se jako knihovna používal hlavní sál budovy Macellum, ležící v severovýchodní části hlavního náměstí [Staikos, 2005, s. 224].

- **Knihovna v Comu** byla postavena v roce 96 nebo 97 n. l. na přání říšského správce Plinia Mladšího (61 – cca 113 n. l.), který ji věnoval svému rodnému městu a rovněž daroval i peníze na její údržbu. Pliniova knihovna v Comu se pokládá za první knihovnu, která byla založena tímto způsobem: darem soukromého občana městu k veřejnému užívání [Dix, 1996, s. 1].
- **Knihovna v Suessa Aurunca** byla postavena na popud tchyně císaře Hadriána (117 – 138 n. l.), jež věnovala i finance na její údržbu. Podrobnější informace o této knihovně nemáme [Casson, 2001, s. 111].
- **O Knihovně ve Volsinii** (Bolseně) víme pouze, že byla sponzorována nám neznámým občanem, který také dodal její fond. Bohužel detaily doby jejího vybudování ani její architektury nebo obsahu jsou neznámé [Casson, 2001, s. 111].
- **Knihovna v Acepiu** byla v lázeňské čtvrti na okraji Pergama postavena za vlády císaře Hadriána (117 – 138 n. l.) na popud místní vzdělané a vlivné ženy – Flavii Melitine. Dochovaly se základy této knihovny prozrazující typické římské architektonické uspořádání. Knihovna měla rozměry 16,52 x 18,5 m, ovšem jen 16 regálů. Lze tudíž soudit, že sloužila především k odpočinkovému čtení pacientů, kteří se v Acepiu zrovna léčili [Casson, 2001, s. 112].
- **Knihovny v Aténách.** Římané nechali v průběhu 2. stol. n. l. v Aténách postavit dvě nové knihovny. Jedna byla postavena kolem roku 100 n. l. Titem Flaviem Pantainem a věnována císaři Trajanovi, dochovaly se z ní jen zbytky základů. Z nich se lze ovšem dozvědět, že tato knihovna byla postavena v tradičním řeckém stylu – několik menších místností a sloupořadí (obr. 12). 200 metrů od této knihovny nechal císař Hadrian postavit knihovnu spojenou s klášterem. Celý komplex měl rozměry 82 x 60 m a nacházela se v něm i sloupořadí. Samotná knihovna se nacházela na prostoru 23 x 15 m, byla postavená v římském stylu s výklenky pro regály (kterých mohlo být až 66) a s přední stěnou tvořenou pouze sloupy, ovšem s vnější bronzovou bránou, která knihovnu uzavírala mimo otevírací dobu [Casson, 2001, s. 113].

- **Celsovu knihovnu v Efesu** nechal kolem roku 135 postavit Tiberius Julius Aquila Polemaeanus na památku svého otce, T. J. Celsa Polemaeana, prokonzula pro Asii. Casson cituje dochovaný nápis z knihovny: „...[Aquila Polemaeanus] založil Celsovu knihovnu z vlastních prostředků, spolu nákupem dekorace, soch a knih. Pro udržování a nákup dalších knih pak poskytl 25 000 denárů. ... Aquilovi potomci dohlédli na dokončení [knihovny].“ [Casson, 2001, s. 113]. Zbytky, které se z Celsovy knihovny dochovaly, jsou poměrně rozsáhlé a patří k nejznámějším antickým památkám (obr. 13). Knihovna měla rovnou střechu s kulatým světlíkem (*oculus*), fasádu z mramoru, dvě podlaží se sloupy a sochami, přičemž ta největší se nacházela v apsidě v zadní stěně. Rozměr knihovny byl 16,7 x 10,9 a mohla skladovat až 12 000 svitků ve 30 regálech [Johnson, 2002].
- **Knihovna v Soluni** byla postavena v polovině 2. stol. n. l. za vlády Antonina Pia (138 – 180 n. l.) v oblasti Římského fora. Jednalo se o samostatnou budovu o jedné obdélníkové místnosti se třemi dveřmi a byla nezvykle natočená čelem k jihu. V hlavním výklenku byla umístěna socha Medici Atheny s podobou císařovny Julii Dommy, o které se ví, že měla intelektuální zájmy. Koncem 4. stol. n. l. byla knihovna přestavěna v byzanckém stylu. [Staikos, 2005, s. 266 – 267].
- **Knihovna v Thamugadi** (Timgadu) v severní Africe byla postavena zhruba ve 3. stol. n. l. a jedná se o jakousi menší repliku knihovny v Trajanových lázních v Římě. Byla věnována nám neznámým občanem městu k veřejnému užití. Budova měla pouze jedno podlaží a s rozměry 25 x 23,5 m patřila k největším budovám ve městě. Největší apsidální místnost s výklenky pro regály a velkým výklenkem pro hlavní sochu sousedila se dvěma obdélníkovými místnostmi, nejspíše sloužícími k uskladnění knih [Johnson, 2002].
- O **knihovně v Kartágu** se dochovaly pouze písemné zmínky. Musela být postavena mezi obdobím Augustovy vlády a 2. stoletím n. l., kdy už podle textů fungovala. Kartágo bylo Římany srovnáno se zemí roku 146 př. n. l. a znovuobnoveno za Augusta. Budova knihovny se nacházela na jihu hlavního náměstí a měla obdélníkový tvar a dvě podlaží. Staikos se domnívá, že byla postavena podle předlohy Celsovy knihovny v Efesu [Staikos, 2005, s. 293].
- **Knihovna v Nimes** Staikos se domnívá, že byla založena v době vlády císaře Augusta. Knihovna sousedila s Dianiným chrámem a na třech jejích stěnách se nacházely výklenky, které mohly být určené pro *armaria*. Nedá se však s určitostí říci, že základy budovy, o které se předpokládá, že sloužila jako veřejná knihovna, opravdu

knihovně patří [Staikos, 2005, s. 300].

- **Alexandrijská knihovna**³ nebyla veřejnou knihovnou ve smyslu římských veřejných knihoven, ale byla jako součást Múseionu, starořecké vědecké školy, knihovnou přístupnou pro vědeckou veřejnost. Ve srovnání s velkými římskými knihovnami se jednalo o ohromný kolos, výjimečný velikostí svého fondu, který v Caesarově době mohl dosahovat až 700 tisíc papyrových svitků [Cejpek, 2001, s. 30]. Do rukou Římanů se dostala spolu s Egyptem roku 30 př. n. l. Císař Claudius (vláda 41 – 54 n. l.) nechal k původní budově přistavět nástavbu, ve které se pak pořádala čtení dvou jeho historických knih: dvacetidílná o dějinách Etrusků a osmidílná o dějinách Kartága, obě napsané v řečtině. Tato nástavba i její interiér byly nejspíše v římském stylu, přesto se lze domnívat, že do konečného zániku knihovny v roce 643 n. l. obsahovala knihovna i její římská nástavba převážně řeckou literaturu [Casson, 2001, s. 111].
- **Knihovna v Pergamu**⁴, po Alexandrijské knihovně druhá největší knihovna antiky, byla pod kontrolou Římanů již od roku 133 př. n. l., kdy vymírající královský rod Attalovců odkázal pergamskou říši římské republice [Bahník, 1974, s. 466]. Římští úředníci udržovali její chod minimálně do roku 31 př. n. l., kdy prý Marcus Antonius z moci senátu věnoval všech asi 200 000 knih z fondu knihovny královně Kleopatře. Casson se domnívá, že vzhledem k tomu, že byl Marcus Antonius spíše mužem činu, než učením a zrovna se nacházel v občanské válce s Octavianem, jednalo se - spíše než o romantické gesto - o krok čistě pragmatický. Spravovat knihovnu takového rozsahu bylo určitě finančně náročné [Casson, 2001, s. 112].

3 Knihovna byla v rámci Múseionu založena kolem roku 284 př. n. l. Ptolemaiem I. Sótérem (367 – 283 př. n. l.) a jeho synem Ptolemaiem II. Filadelfem (309 – 246 př. n. l.) za asistence Démétria z Faléra (cca 350 – cca 280 př. n. l.), Aristotelova posluchače. Už roku 283 př. n. l. měla knihovna 200 tisíc svitků, na svou dobu neobvyklé množství. Správcem knihovny se stal Zénodotos z Efesu, který záhy nechal pomocí textové kritiky, (za jejíhož zakladatele se považuje), s pomocí povolání učenců zjišťovat původní znění textů na svitcích. Zénodotovým nástupcem byl Kallimachos z Kirény (cca 310 – 240 př. n. l.), autor tzv. *pinakes*, souboru 120 knih „seznamů“ významných literárně činných osobností a vědců. Tyto seznamy zároveň sloužily jako katalog Alexandrijské knihovny. Knihovna měla ještě svou pobočku v chrámu boha Serapida, rovněž v Alexandrii, která zřejmě sloužila i nevědecké veřejnosti (Brush, 2000, s. 74; Cejpek, 2002, s. 31).

4 Knihovna byla založena Eumenem II. (197 – 159 př. n. l.) z rodu Attalovců za účelem konkurence Alexandrijské knihovně. Dochovaly se její základy, které umožňují její rekonstrukci a podávají důkaz o řecké architektuře knihoven. Knihovna obsahovala především pergamenové svitky a byla i první knihovnou obsahující pergamenové kodexy (Cejpek, 2002, s. 32; Streich, 2009).

5 Zánik antických knihoven římské říše a jeho vztah k raným křesťanským knihovnám

5.1 Zánik římské říše a počátky křesťanství

Západní část římské říše se v průběhu 4. stol. n. l. stala kombinací vnitřních rozporů a vnějších invazí výrazně slabším státem, ačkoli stále kolosálních rozměrů [Grant, 1997, s. XI]. Císař Valentinianus (vláda 364 – 375) jako první říši rozdělil na západní a východní část a vládu nad ní svěřil v roce 364 svému bratru Valensovi. Říše se o 29 let později na rok znovu sjednotila, ovšem roku 395 byla definitivně rozdělena a hlavním městem západořímské říše se stala Ravenna [Robert, 2001, s. 46 – 47]. V průběhu 5. století byl Řím několikrát dobyt a pleněn, antické památky ovšem nebyly ničeny germánskými dobyvateli, nýbrž rozebírány a rozprodávány zde sídlícími papeži. Roku 476 se skitský vůdce Odoaker stal králem a sesadil posledního západořímského císaře Romula Augusta [Robert, 2001, s. 48].

Jak s výpady sousedních národů, tak s domácími krizemi se římské impérium setkalo v průběhu své mnohasetleté existence několikrát. Už za vlády Marca Aurelia (161 – 180 n. l.) musela země čelit koordinovanému náporu spojených germánských kmenů na severní hranici, nicméně vojska byla posílena a dalších skoro dvě stě let se jak germánským útokům, tak útokům Peršanů ve východní části země dařilo odolávat. Posílení vojska ovšem mělo svůj negativní dopad na civilní obyvatelstvo říše, které do té doby žilo v relativním blahobytu [Grant, 1997, s. 2]. Zhoršené životní podmínky měly pak jistě svůj vliv na opouštění původních římských kultů a náboženství a na přijímání všeobjímajícího náboženství křesťanského.

Zpočátku byli křesťané v říši během prvních tří staletí našeho letopočtu v několika etapách pronásledováni. Jejich pojetí náboženství se od toho římského diametrálně lišilo. Nejen uctíváním jediného boha, ale i přítomností aktu víry, který Římané ve svých kultech neznali. Udržování tradičního římského náboženství a jeho kultů bylo především společenskou záležitostí, nikoli otázkou vnitřního přesvědčení. Pronásledování křesťanů se může zdát být neřímským, jelikož Řím byl vůči svým podrobeným národům a jejich odlišným kulturním tradicím poměrně tolerantní a dokonce je i často zakomponovával do svých vlastních. Musíme si ale uvědomit, že příchod křesťanů do Říma znamenal ohrožení celého dosavadního společenského

systemu v říši.

Křesťanství se ale vymýtit nedařilo a proto začátkem 3. stol. vládnoucí vrstva začala jeho sílící moc využívat. Křesťanství bylo nakonec roku 311 císařem Konstantinem Velikým (vláda 306 – 337) ve formě Ediktu Milánského zrovnoprávněno s ostatními náboženstvími a kultury říše. Byl to také Konstantin Veliký, který centrum říše přesunul z Říma do nově vybudované Konstantinopole (Istanbul) ve východní části říše.

5.2 Zánik knihoven v kontextu zániku římské říše

V době rozvoje římské říše v 1. až 3. stol. n. l., kdy v Římě jakožto hlavním městě rovněž vrcholil rozmach veřejných i soukromých knihoven, byla jeho populace přes milion obyvatel. V 5. století vlivem skutečnosti, že Řím už centrem říše nebyl a vlivem plenění dobytelských kmenů i místních obyvatel, se populace dramaticky snižovala až na pouhých třicet tisíc. Nejen, že nebylo financí na údržbu knihoven a materiálů na novou knižní produkci, nebylo ani pro koho ani kým knihovny udržovat [Casson, 2001, s. 137]. Latina v důsledku přesunutí administrativního sídla z Itálie do Bosporské úžiny v Řecku v té době zažila úpadek a naopak řečtina výrazně posílila [Thompson, 2007, s. 46].

Některé chátrající knihovny římské říše byly ještě ve 4. století ničeny na příkaz prvních křesťanských císařů. Cejpek jako příklad uvádí zničení knihovny chrámu boha Serapida v Alexandrii, pobočky Alexandrijské knihovny [Cejpek, 2002, s. 37]. Raná křesťanská církev se především zpočátku silně vymezovala proti pohanské literatuře a zakazovala, aby byla křesťany čtena. Díla v knihovnách byla ničena a posléze zapomenuta [Thompson, 2007, s. 41].

Jak již bylo zmíněno, antické památky byly postupně rozebírány kámen po kameni prvními papeži, kteří je používali (i v průběhu dalších staletí) na stavbu svých paláců. Není důvod předpokládat, že mezi tyto památky veřejné knihovny a vily bývalých bohatých občanů říše nepatřily.

Zánik antických knihoven však jistě nemůžeme označit jen za pouhý následek činů místních obyvatel. Germánské kmeny Vizigótů, Vandalů nebo Skirtů, jež se ujaly vlády nad značnou částí Itálie a dalších původně římských území jižní a jihozápadní Evropy, nebyly zdaleka na takové kulturní úrovni, aby latinská a řecká literatura dochovaných knihoven získala jejich zájem na výraznější úrovni. „Barbarské“ kmeny byly schopnými válečníky, ale věnovaly se, stejně jako Římané v prvních pěti set letech své existence, především zemědělství.

Nemáme žádný důkaz, že by klasické antické knihovny přetrvaly po 6. stol. n. l. Výjimku tvoří knihovna Diokleciánových lázní, která zřejmě musela být přizpůsobena křesťanským potřebám a která byla definitivně přestavěna Michelangelem počátkem 16. století. Nicméně se dá předpokládat, že byl fond mnoha knihoven uchován až do 15. století v knihovnách Byzantské říše a ve sbírkách některých klášterů [Fielden, 2001; Staikos, 2005, s. 194].

5.3 Charakteristika raně křesťanských knihoven

Křesťanské knihovny na území římské říše se nacházely především v kláštorech, kostelech a křesťanských vzdělávacích zařízeních; ovšem lze se domnívat, že své osobní sbírky měli i křesťansky smýšlející obyvatelé státu [Casson, 2001, s. 136]. Roberts předkládá názor, že již od 1. stol. n. l. v Římě existovala jakási centrální sbírka křesťanské literatury, která položila základ knihovně Vatikánu, ovšem pro tuto domněnku se nám nedostává žádných konkrétních podkladů [Roberts, 1934, s. 190].

Raně křesťanské knihovny se v mnohém od profánních antických knihoven lišily. Hlavní rozdíl mezi antickými knihovnami a raně křesťanskými knihovnami tkvěl v jejich funkci a tudíž i ve složení a velikosti jejich fondu. Knihovny antické se snažily shromáždit všechno dostupné lidské vědění své doby. Křesťanské knihovny shromažďovaly především veškerou literaturu, která se týkala křesťanství. Kromě Bible a jejích překladů též i veškeré polemiky se zanikajícími náboženstvími [Cejpek, 2001, s. 37].

Křesťanské knihovny měly právě z důvodu jiného, mnohem sevřenějšího, tematického zaměření fondu výrazně menší počet svazků – v řádu desítek, maximálně stovek [Hlaváček, 1994, s. 24].

Dalším rozdílem mezi profánními a křesťanskými knihovnami bylo používání psacího materiálu a formy knihy. Křesťané již od počátku používali pro kopie Bible a jiných svých textů v převážné většině pergamen. Domnívám se, že tato skutečnost má své důvody v původu křesťanského hnutí – na území Palestiny se náboženské texty psaly na pergamenový materiál. Druhým hlavním důvodem používání pergamenu prvními křesťany je dle mého názoru i používání řečtiny jako primárního jazyka, ve kterém byly texty Nového zákona psány. Řecko hrálo v šíření křesťanství výraznou úlohu – a právě i Řecko bylo oblastí, kde se pergamen používal ve větší míře než papyrus. Lze tedy předpokládat, že rané křesťanské knihovny v římské říši obsahovaly i

pergamenové kodexy v mnohem větším procentu než „pohanské“ knihovny na tomto území. Rozdílná forma knihy si žádala rovněž rozdílný způsob uložení a úpravu tvaru polic [Casson, 2001, s. 129].

5.4 Vybrané raně křesťanské knihovny na území římské říše do konce 5. stol

- **Knihovna v Caesareji** (Palestina) byla založena Origenem (cca 185 – cca 253 n. l.) ve 3. stol. Její čistě křesťansky zaměřený fond byl původně tvořen papyrovými svitky, ovšem v průběhu 4. století byly knihy přepsány na pergamen [Hlaváček, 1994, s. 26].
- **Knihovna sv. Jeronýma** (Eusebius Sofronius Hieronymus; cca 347 – 420), překladatele Bible z řečtiny do latiny. Sbírkou obsahovala kromě teologických děl i filozofické a historické knihy a díla římského i řeckého písemnictví. Bohužel byla ještě krátce před Jeronýmovou smrtí spálena [Cejpek, 2001, s. 37].
- **Knihovna Baziliky Sv. Lorence** v Římě byla založena papežem Damasusem (ve funkci 366 – 384) a byla postavena na místě kasáren v blízkosti Circa Maxima po vzoru knihovny Apollonova chrámu na Palatinu. Tato knihovna měla sloužit jako centrální sbírka křesťanské literatury. Fond knihovny byl přístupný na požádání a pořizování kopií bylo možné po podání žádosti ke kurátorovi archivů. Budova byla koncem 15. stol. zbourána a na jejím místě postaven palác Cancellaria, ovšem obsah knihovny byl přesunut nejspíše již v 10. stol. a ani tehdy už knihovna nebyla jedinou oficiální sbírkou římské církve. Lateránský palác měl již v 7. stol. knihovnu a archivy uchovávající literaturu Svaté stolice [Roberts, 1934, s. 191].
- **Knihovna v Hippo** (severní Afrika) byla založena místním biskupem sv. Augustinem (354 – 430 n. l.) a obsahovala pouze křesťanskou literaturu. Knihovna zřejmě nepřekročila přelom starověku a středověku [Hlaváček, 1994, s. 26].
- **Knihovna u San Lorenzo fuori le Mura** byla za zdmi Říma postavena papežem Hilariem (461 – 468 n. l.) pro potřeby poutníků [Roberts, 1934, s. 192].

6 Uchovávání odkazu římské literatury pomocí knihoven po zániku západořímské říše

Ačkoliv se antické knihovny do dnešní doby nedochovaly, uchoval se v myslích středověkých vzdělanců jejich ideál. A to i přes skutečnost, že pojetí laické vzdělanosti antické a vzdělanosti křesťanské se od sebe diametrálně lišila. Antická vzdělanost, zahrnující v sobě i gramotnost, se týkala všech vrstev obyvatelstva, křesťanská vzdělanost byla dostupná pouze úzké vrstvě kněžské inteligence. Po většinu středověku se tudíž gramotnost stala schopností velmi ojedinělou. Dá se bez nadsázky říci, že po zániku západořímské říše nastalo v Evropě kulturní temno [Hlaváček, 1994, s. 24 - 25].

Přesto se i během středověku antická kultura a literatura udržovala. V Evropě pouze v několika osvěcených kláštřech, většinou benediktinských, které ve svých knihovnách vlastnily některé antické latinské a řecké texty, především charakteru slučitelného s křesťanskou naukou. Na některých místech Itálie zůstala rezidua laické výuky i během středověku a položila základy pozdějších univerzit. Dále víme, že na italském území uchovávaly ve svých fondech některá antická díla knihovny klášterů Vivarium a Monte Cassino. Vivarium, založené Flaviem Magnem Aureliem Cassiodorem Senátorem (485 – 585), asistentem gótského krále Theodoricha Velikého (vláda 474 – 526) mělo ve své knihovně i antická díla nenáboženského rázu, především gramatická. Knihovna kláštera Monte Cassino uchovávala zbytky knihovny jakéhosi starořímského rodu, nejspíše Terentia Varrona [Hlaváček, 1994, s. 25 - 26].

Klasická antická vzdělanost se dále uchovávala v Byzanci, reprezentována především řecky psanými knihami. Na jihu Španělska pak docházelo mezi 8. a 13. stol. ke kulturní výměně filozofie a věd antických, křesťanských, židovských a arabských. Arabové opisovali některá klasická římská a řecká díla a též je uchovávali ve svých knihovnách v Egyptě, Nigérii nebo Maroku [Macron, 1992, s. 1].

Franská říše se v období vlády Karla Velikého (768 – 814), tzv. karolinské renesance, zasloužila o restauraci a unifikaci latinského jazyka, který od rozpadu západořímské říše chátral. V této době dochází na území franské říše i k soustavnější ochraně antické literatury [Hlaváček, 1994, s. 26].

Od 13. stol. četba antické literatury a nadšení pro její myšlenky začínalo pronikat do laických vrstev obyvatelstva (především šlechtických) a posléze na italském území vyústilo v humanistické a renesanční směry, které se dále šířily po Evropě.

Koexistence ne-křesťanské filozofie a vědy a křesťanské víry, která byla v předchozích staletích umožněna jen teologům a filozofům, započala své šíření do dalších vrstev obyvatelstva.

V polovině 15. stol. došlo k vynálezu knihtisku. Teprve až ten dokázal překonat běžnost a dostupnost knih z doby římské říše. Zároveň v této době dochází k otevírání prvních veřejných knihoven – podobně jako v době antické často soukromých sbírek šlechticů, zpřístupněných veřejnosti z dobré vůle majitelů.

Pro úplnost bych zde z prvních italských veřejných knihoven jmenovala florentskou Bibliotecu Marcianu, která byla otevřena roku 1441; Malatestianskou knihovnu v Ceseně, jež byla otevřena roku 1452 nebo knihovnu Gambalungu (v Rimini), postavenou v letech 1610 – 1614 [Disraeli, 1859, s. 3]. Renesanční umění se jako celek silně inspirovalo tím antickým a architektura renesančních knihoven se i v mnohém blížila architektuře starověkých římských knihoven. Příkladem může být Marciana se svým velkým sálem, bohatou dekorací a místy pro pohodlné čtení.

Rovněž v dnešní době můžeme v přístupu římského knihovnictví, především toho veřejného, najít styčné body či dokonce inspiraci. Domnívám se, že moderním veřejným knihovnám se římské antické knihovny blíží svým důrazem na příjemné prostředí pro uživatele, které se odráželo v architektuře římských veřejných knihoven v kontrastu k architektuře veřejných knihoven řeckého typu. Byli to právě antičtí Římané, kterým se podařilo snoubit krásné interiéry a exteriéry knihoven s jejich praktičností, která v sobě zahrnovala jak péči o čtenáře, tak péči o knihy. I dnešní architekti knihoven a knihovníci sami se snaží tohoto optima dosáhnout.

7 Závěr

Římané vytvořili s jistou pomocí Řeků a dalších národů v rolích otroků jednu z kulturně nejvyspělejších civilizací starověku. Zpočátku velmi pragmatický národ zemědělců a válečníků si osvojil umění psát poměrně pozdě, nicméně se mu během několika staletí podařilo vyprodukovat značné množství různorodé literatury. Zapojili se i do mezinárodního knižního obchodu a vytvořili si i knižní obchod vlastní, v němž byl papyrus hlavní psací látkou. Gramotnost se v zemi díky vzdělávání rozšířila natolik, že celou říši proudila bohatá korespondence.

Centrem knižní kultury v rozsáhlé říši bylo hlavní město Řím, sídlo senátu a později i císaře. Na počátku knižního obchodu v italské části země stáli ve 2. a 1. stol. př. n. l. bohatí učenci a politici jako byl Titus Pomponius Atticus nebo Marcus Tullius Cicero, kteří udržovali obchodní styky s knižně vyspělou řeckou částí říše. Bohaté soukromé knihovny, které tito muži vlastnili, byly inspirací pro sepisování vlastních latinských děl, jejich prodej a vytváření soukromých knihovnických sbírek. Latinské texty začaly v soukromých knihovnách početně vyvažovat texty řecké.

Osobní knihovny, existující již od 2. stol. př. n. l. v domech a vilách movitějších občanů, obsahovaly především v počátcích hlavně řeckou literaturu a i jejich architektura se blížila řeckému stylu uspořádání knihoven: knihovna byla místnost pro uložení knih na dřevěných policích a ve skříních; četba a studium knih se provádělo v dalších částech budovy nebo venku na kolonádě. Nejvýznamnějším svědkem o podobě soukromých knihoven je Papyrová vila v Herculaneu, uchovaná díky výbuchu Vesuvu v roce 79 n. l.

První veřejné knihovny v Římě vznikly v době vlády císaře Augusta v posledních třech dekádách 1. stol. př. n. l., jejich rozvoj trval ještě dalších více než dvě stě let. Veřejné knihovny římské říše se architektonicky odklonily od řeckého vlivu. Vyznačovaly se rozlehlými bohatě dekorovanými prostory, výklenky na knihovní regály a dualitou sálů s odděleně uloženou řeckou a latinskou literaturou, přičemž latinské sbírky byly ve veřejných knihovnách mnohem početnější než řecké. Veřejné knihovny byly v některých případech samostatné budovy, často postavené v blízkosti chrámů. V jiných případech byly s chrámy spojeny nebo byly součástí rozsáhlých komplexů budov. Příkladem takového typu knihovny je slavná, částečně dochovaná, knihovna Ulpia na Trajanském fóru. Jindy byly knihovny součástí veřejně přístupných lázní, stavěných především v císařském období.

Vlivem vnitřních politických faktorů a dobývání říše zvenčí se ve 4. stol. n. l. země oslabuje a rozpadá na východní a západní části. Východní část prosperuje ještě dalších tisíc let, ovšem západořímská říše roku 476 zaniká a s ní i převážná většina klasických knihoven. Řím se stává centrem křesťanské církve, jejíž příslušníci již v předchozích staletích shromažďovali veškerou křesťansky zaměřenou literaturu především v soukromých sbírkách.

Fragmenty antické římské literatury byly v době středověku uchovávané v knihovnách benediktinských klášterů, rovněž v byzantských a arabských knihovnách. Zájem o antickou kulturu vyústil v Itálii a zbytku Evropy od 13. stol. v renesanční a humanistické smýšlení, které s sebou přineslo i první veřejné knihovny, koncipované podle římského vzoru. I dnes lze v oblasti veřejného a akademického knihovnictví nalézt odkaz římských knihoven – myšlenku, že prostředí knihoven je stejně tak důležité jako jejich obsah.

Seznam použité literatury

AMERY, Colin; CURRAN, Brian. *The lost world of Pompeii*. London : Francis Lincoln Ltd., 2002. 192 s. ISBN 978-07112-19663.

BAHNÍK, Václav ... [et al]. *Slovník antické kultury*. Praha : Svoboda, 1974. 717 s.

BRUSH, Peter. The Alexandrian library as it once was. *American libraries*. April 2000, vol. 31, issue 4, s. 74. Dostupný komerčně v databázi EBSCO z WWW: <<http://search.ebscohost.com/>>. ISSN 0002-9769.

BOYD, Clarence Eugene. *Public libraries and literary culture in ancient Rome*. Milton Keynes : General Books LLC, 2009. 77 s. ISBN 978-1-4589-6013-6.

CASSON, Lionel. *Libraries in the ancient world*. New Haven : Yale University Press, c2001. 177 s. ISBN 978-0-300-09721-4.

CEJPEK, Jiří ... [et al]. *Dějiny knihoven a knihovnictví*. 2., dopl. vyd. Praha : Karolinum, 2002. 247 s. ISBN 80-246-0323-3.

D'ISRAELI, Isaac. *Curiosities of literature : Vol. 1*. London : Savill and Edwards, 1859. Dostupný rovněž v systému Google knihy: <<http://books.google.cz/>>.

DIX, Thomas Keith. Pliny's library at Comum. *Libraries and culture*. 1996, vol. 31, Winter 96, s. 85-102. Dostupný komerčně z WWW: <<http://cat.inist.fr/?aModele=afficheN&cpsidt=3237460>>. ISSN 0894-8631.

EKSCHMITT, Werner. *Paměť národů : hieroglyfy, písmo a písemné nálezy na hliněných tabulkách, papyrech a pergamenech*. Z německého originálu ... přeložila Marie Grünfeldová. Praha : Orbis, 1974. 252 s., 40 s. obr. příl.

EWALD, Laura. Library culture in ancient Rome, 100 B.C. -- A.D. 400. *Kentucky libraries*. Winter 2004, vol. 68, issue 1, s. 9-11. Dostupný komerčně v databázi EBSCO z WWW: <<http://search.ebscohost.com/>>. ISSN 0732-5452.

FEHRLE, Rudolf. *Das Bibliothekswesen im alten Rom : Voraussetzungen, Bedingungen, Anfänge*. Freiburg : Universitätsbibliothek, 1986. ix, 149 s.

FIELDEN, Jerry. *Private libraries in ancient Rome* [online]. c2001 , 05-05-07 [cit. 2009-04-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.jerryfielden.net/essays/privatelibs.htm>>.

GRANT, Michael. *Pád říše římské*. Z anglického originálu ... přeložil Gerik Císař. Praha : BB art, 1997. 208 s. ISBN 80-86070-32-8.

GRANT, Michael. *Dějiny antického Říma*. Z anglického originálu ... přeložila Alena Jindrová-Špilarová. Praha : BB art, 1999. 472 s., 16 s. Obr. příl. ISBN 80-7257-009-9.

HLAVÁČEK, Ivan. *Úvod do latinské kodikologie*. 2., dopl. vyd. Praha : Karolinum, 1994. 96 s. ISBN 80-7066-883-0.

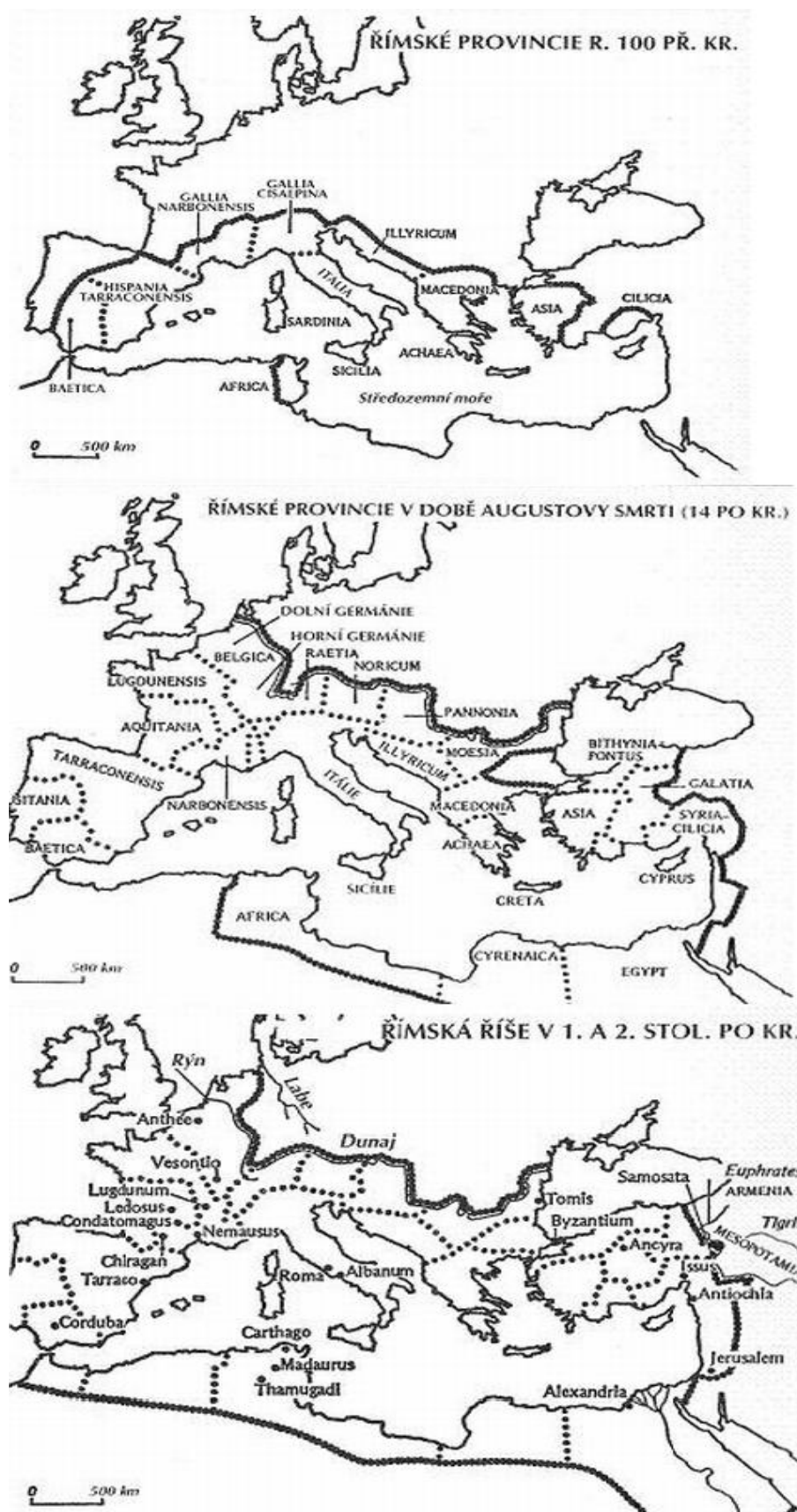
HORSFALL, Nicholas. Empty shelves on the Palatine. *Greece & Rome*. April 1993, vol. 40, no. 1, s. 58-67. Dostupný komerčně z WWW: <<http://www.jstor.org/stable/643218>>.

HOUSTON, George W. The slave and freedman personnel of public libraries in ancient Rome. *Transactions of the American Philological Association*. Autumn 2002, vol. 132, no. 1/2, s. 139-176. Dostupný komerčně z WWW: <<http://www.jstor.org/stable/20054062>>. ISSN 0360-5949.

- HOUSTON, George. Tiberius and the libraries : public book collections and library buildings in the early Roman Empire. *Libraries & the cultural record*. 2008, vol. 43, issue 3, s. 247-269. Dostupný také komerčně z WWW (DOI) <<http://dx.doi.org/10.1353/lac.0.0032>>. ISSN 1932-4855.
- JOHNSON, W. A. *Ancient libraries*. [online]. 2002 [cit. 2010-01-22]. Dostupný z WWW: <<http://classics.uc.edu/~johnson/libraries/>>.
- KNEIDL, Pravoslav. *Z Historie Evropské knihy : po stopách knih, knihtisku a knihoven*. Praha : Svoboda, 1989. 143 s. ISBN 80-205-0093-6.
- KUŤÁKOVÁ, Eva; VIDMANOVÁ, Anežka ... [et al]. *Slovník latinských spisovatelů*. Praha : Odeon, 1984. 718 s.
- LJACHOV, Volja Nikolajevič. *Nástin teorie knižního umění*. Z ruského originálu... přeložil Jan Spurný. Praha : Odeon, 1975. 287 s., 72. obr. příl.
- MACRON, Mary. Arab contributions to civilisation. *ADC Issues*. 1992, vol. 1, issue 6, s. 1 – 9. Dostupný v databázi ERIC z WWW: <<http://www.eric.ed.gov/>>. ISSN 8755-903X.
- PAPY, Jan. An antiquarian scholar between text and image? Justus Lipsius, humanist education, and the visualization of ancient Rome. *The Sixteenth Century Journal*. Spring 2004, vol. 35, no. 1, s. 97 – 131. Dostupný z WWW: <<http://www.jstor.org/stable/20476840>>. ISSN 0361-0160.
- PLATNER, Samuel Ball. *A topographical dictionary of Ancient Rome*. London : Oxford University Press, 1929. 609 s.
- ROBERT, Jean-Noël. *Řím : 753 př. n. l. až 476 n. l.* Z francouzského originálu ... přeložila Jitka Matějů. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2001. 270 s. ISBN 80-7106-398-3.
- ROBERTS, Ethel D. Notes on early Christian libraries in Rome. *Speculum*. April 1934, vol. 9, no. 2, s. 190 – 194. Dostupný z WWW: <http://www.jstor.org/stable/2846595>.
- RYDER, Michael L. Parchment - its history, manufacture and composition. *Journal of the Society of Archivists*. December 2009, vol. 9, no. 2, s. 391 – 399. Dostupný komerčně z WWW: <<http://dx.doi.org/10.1080/00379816009513778>>. ISSN 0037-9816.
- STAIKOS, Konstantinos Sp. *The history of the library in western civilization. : 2, From Cicero to Hadrian*. Z řeckého originálu ... přeložil Timothy Cullen. New Castle : Oak Knoll Press ; 't Goy-Houten : Hes & De Graaf ; Athens : Kotinos Publications, 2005. xxiv, 428 s. ISBN 90-6194-349-3.
- STREICH, Michael. *Ancient libraries of Ephesus and Pergamum* [online]. 2009 [cit. 2010-01-22]. Dostupný z WWW: <http://roman-history.suite101.com/article.cfm/ancient_libraries_of_ephesus_and_pergamum>.
- THOMPSON, James Westfall. *Ancient Libraries*. Thompson Press, 2007. 128 s. ISBN 978-1-40675-182-6.
- VITRUVIUS Pollio, Marcus. *Deset knih o architektuře*. 2., přeprac. vyd. Z latinského originálu ... přeložil Alois Otopalík. Praha : Svoboda, 1979.
- WIGHTMAN, Greg. Imperial fora of Rome. *The Journal of the Society of Architectural Historians*. March 1997, vol. 56, no. 1, s. 64-88. Dostupný z WWW <<http://www.jstor.org/stable/991216>>. ISSN 0037-9808.

Obrazová příloha

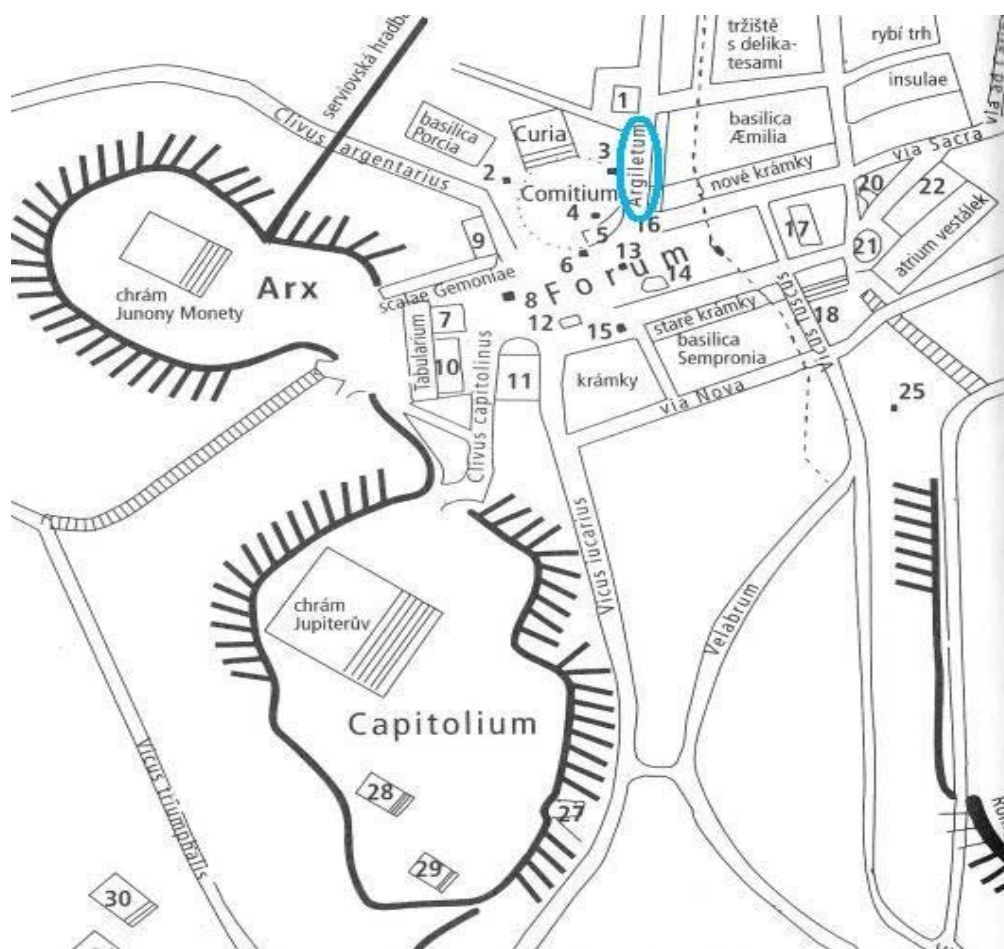
1 Proměna území římské říše. Zdroj: [Grant, 1999, s. 175, 233 a 273].

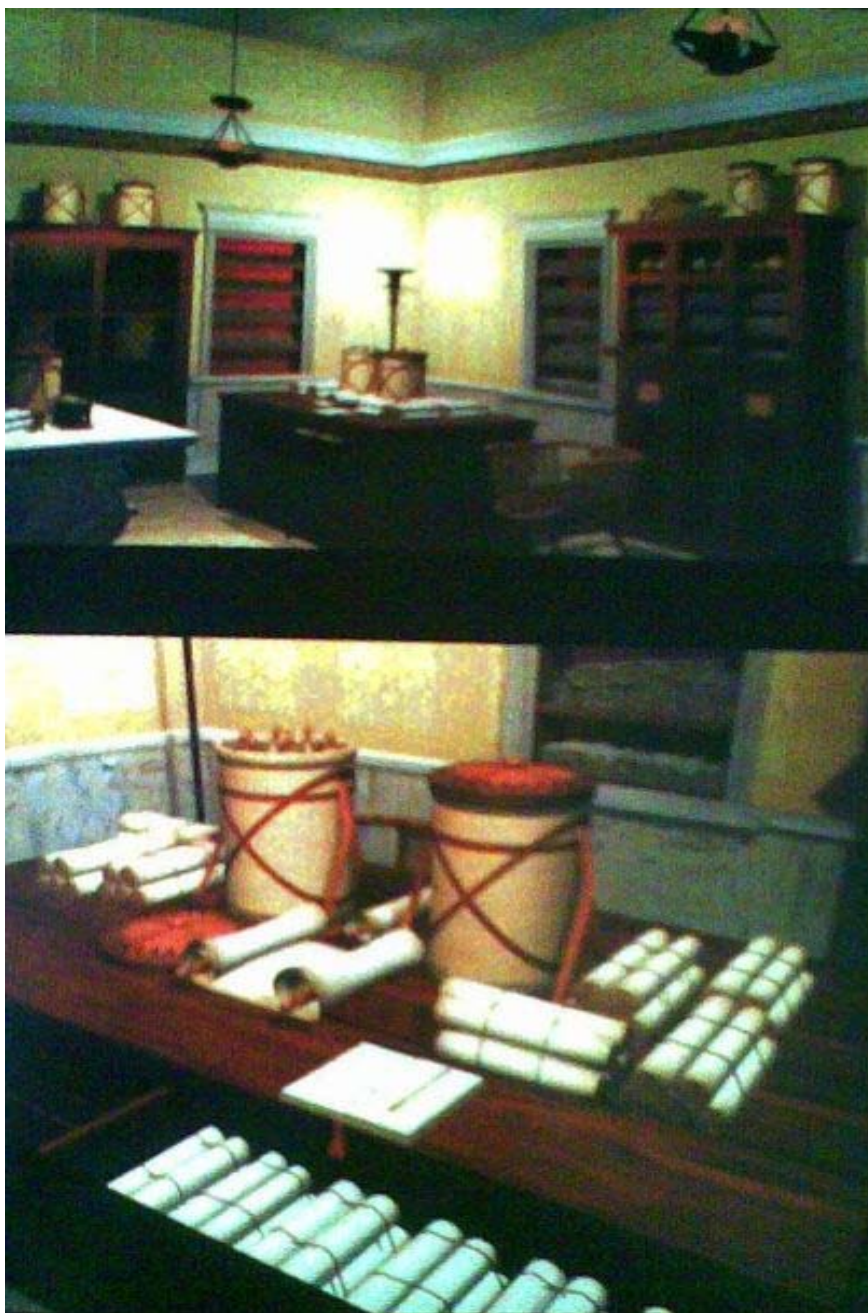
2 Římské pahorky. Zdroj: [Robert, 2001, s. 57]

3 Umístění tiskařské a knihkupecké čtvrti Argiletum. Zdroj: [Robert, 2001, s. 58].

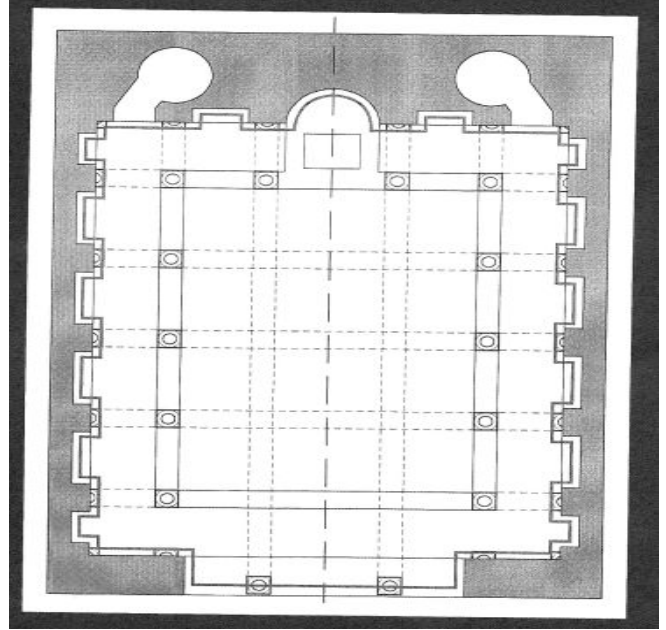
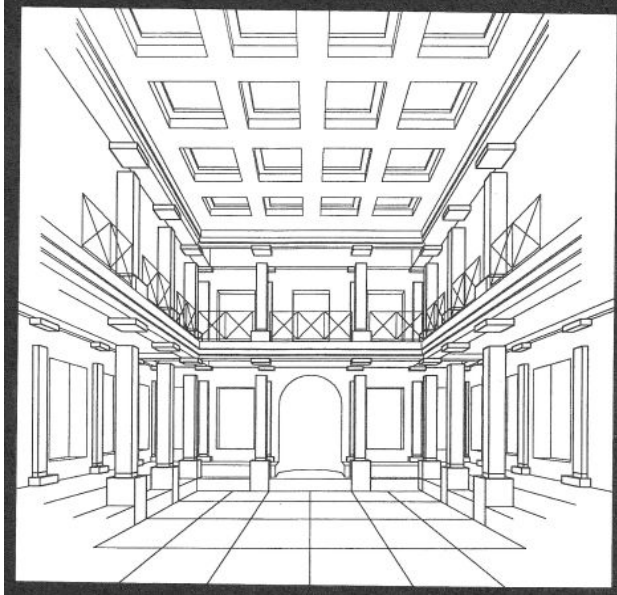
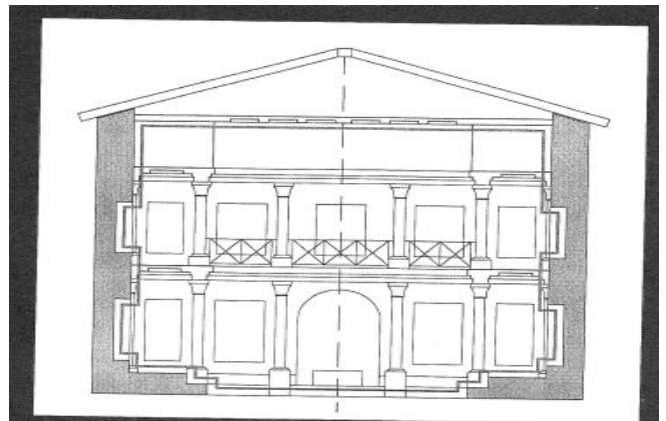
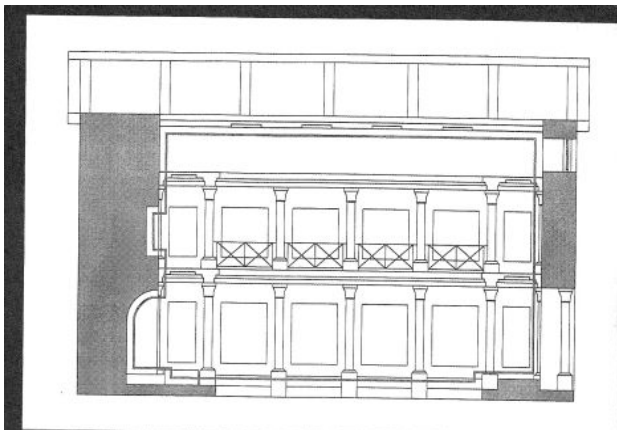

4 Digitální rekonstrukce Vily papyrů v Herculaneu. Zdroj: [Staikos, 2005, s.

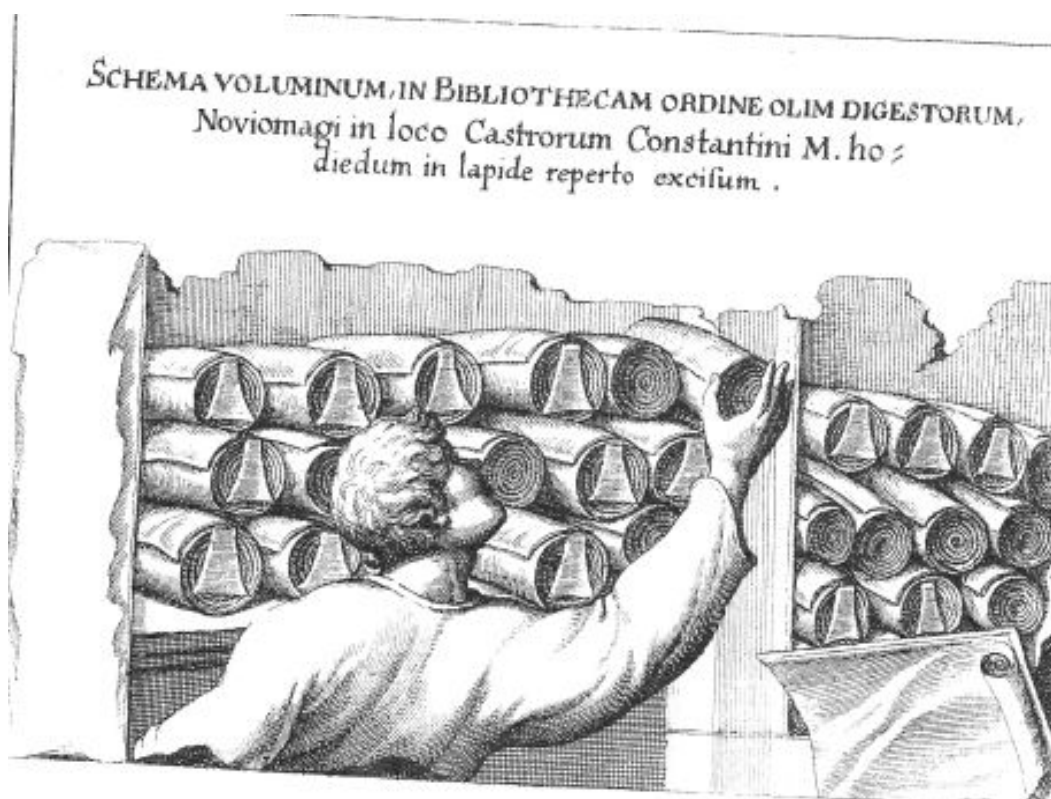

228].

5 Architektura velkých veřejných knihoven. Zdroj: [Staikos, 2005, s. 139 – 140].

6 Uložení svitků v knihovnách. Zdroj: [Staikos, 2005, s. 354].

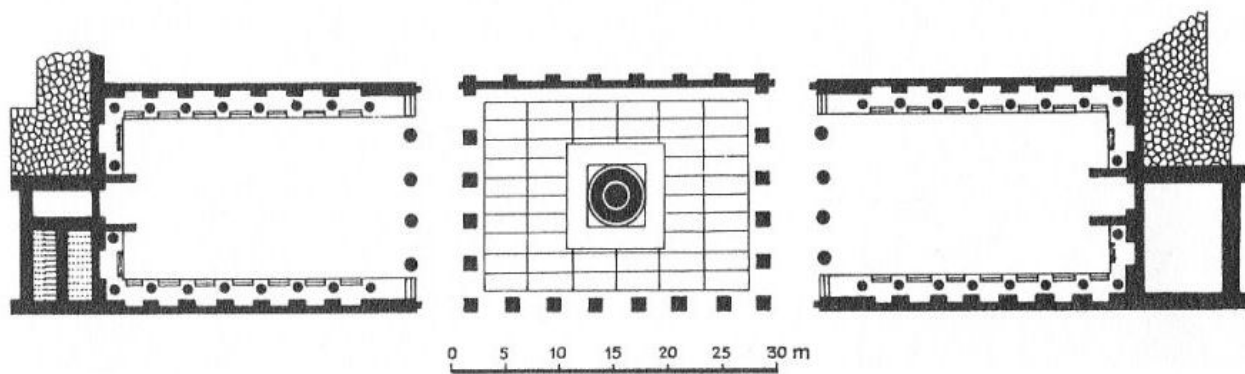
7 Kožený kbelík na svitky. Zdroj: [Casson, 2001, s. 107].

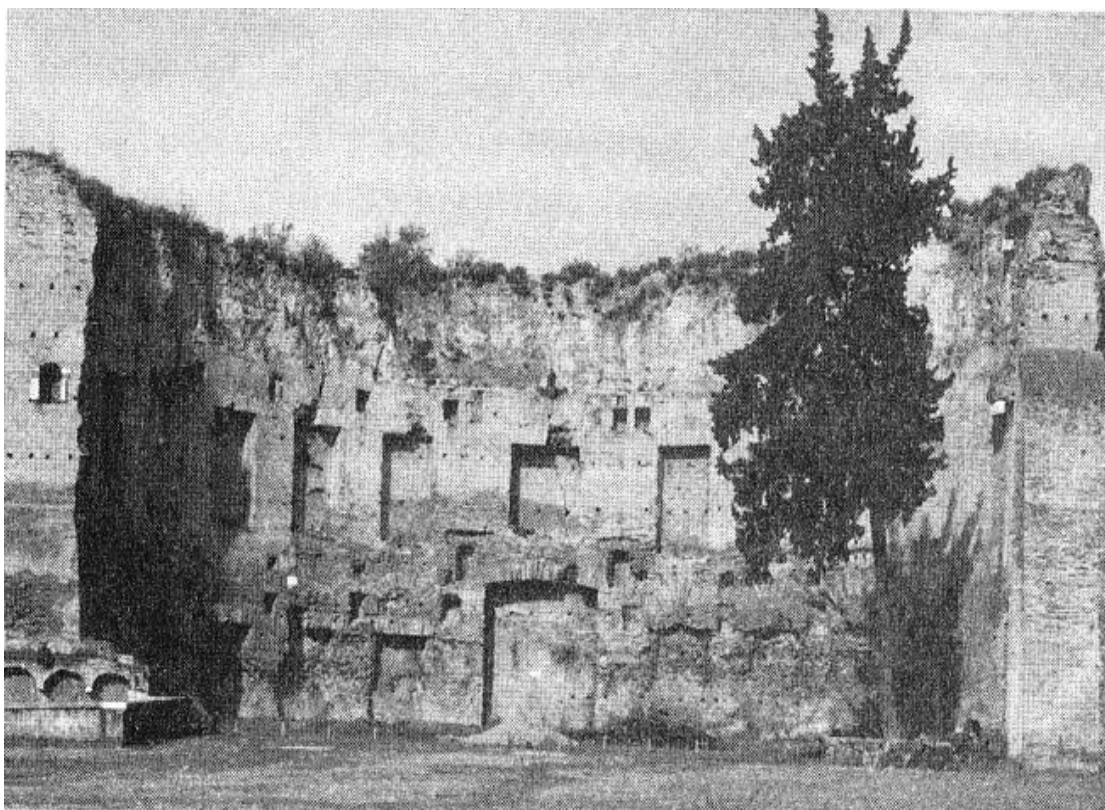
8 Bibliotheca Ulpia – rekonstrukce. Zdroj: [Casson, 2001, s. 86].

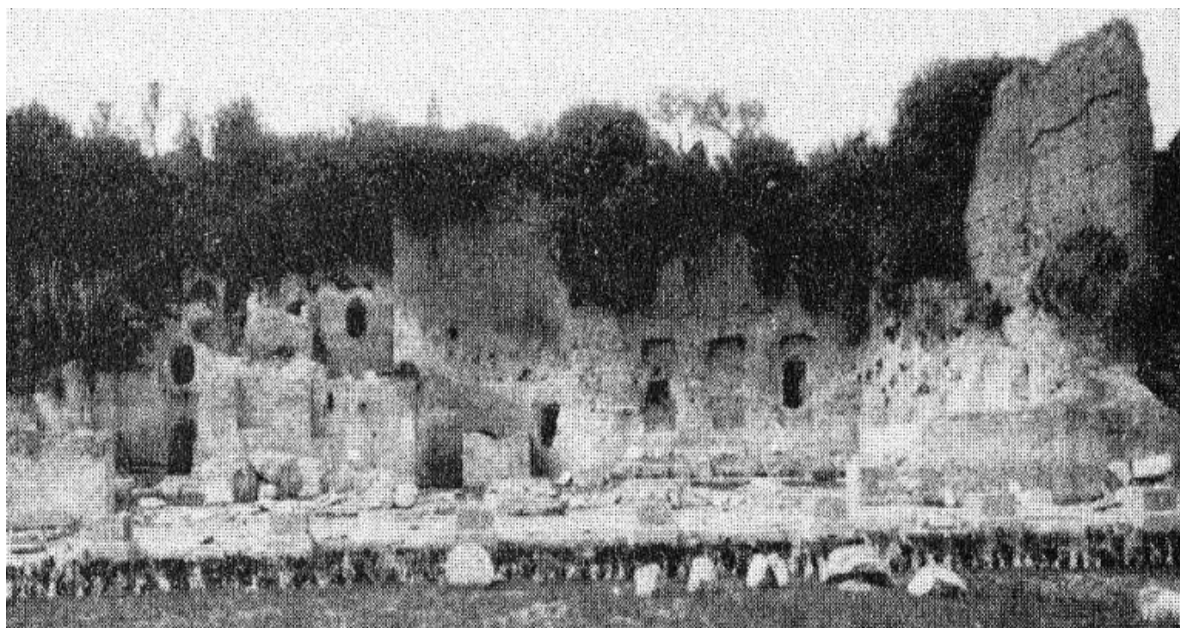
9 Plán knihovny Bibliotheca Ulpia na Trajanově Foru. Zdroj: [Casson, 2001, s. 84].

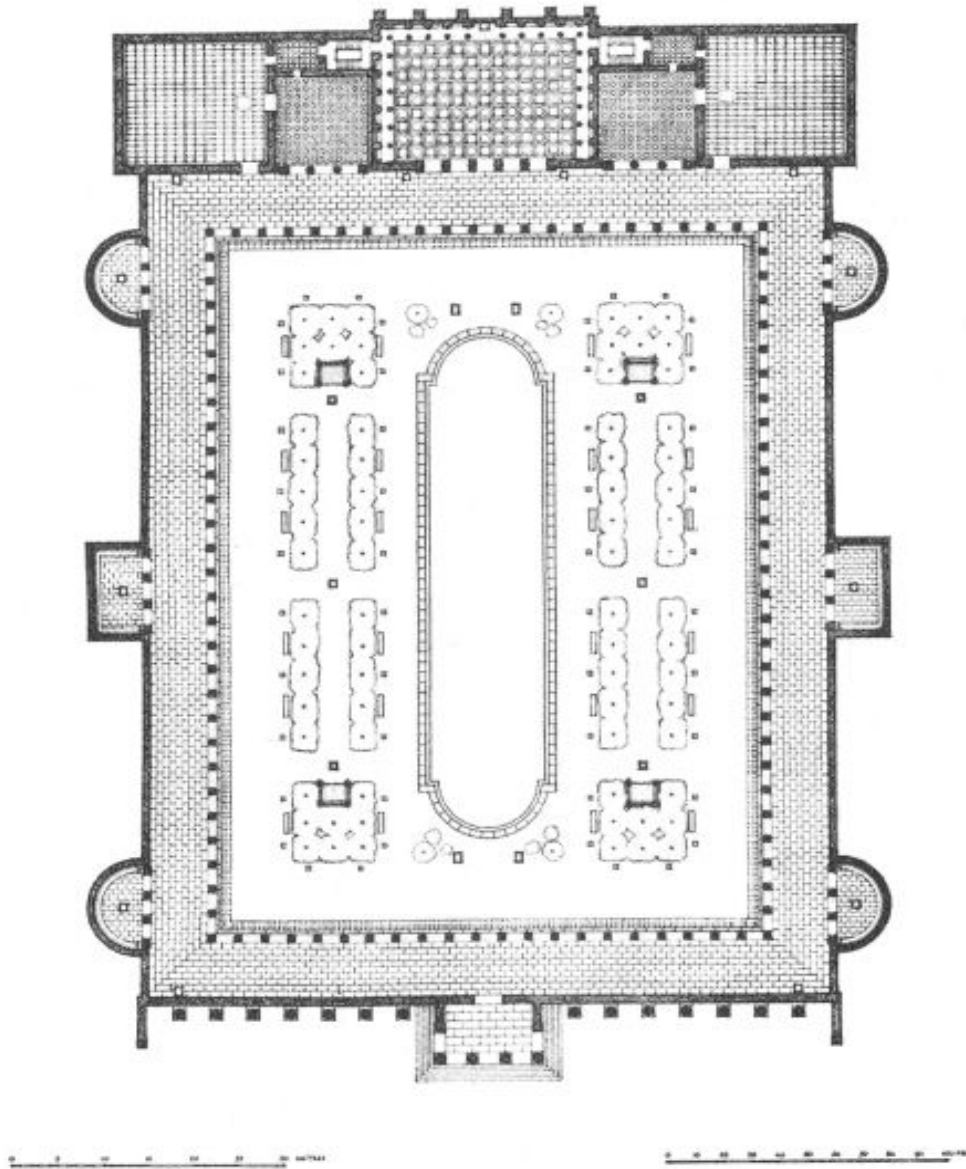
10 Zřícenina knihovny v Trajanových lázních. Zdroj: [Casson, 2001, s. 90].

11 Zřícenina knihovny v lázních Carcalla. Zdroj: [Casson, 2001, s. 91].

12 Plán klášterní Hadrianovy knihovny v Athénách. Zdroj: [Casson, 2001, s. 114].

13 Zřícenina Celsovy knihovny v Efesu. Zdroj: <http://bit.ly/9Z1JAL>

